
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Кафедра теорії кримінального процесу та судустрою

Л. Д. Удалова

**КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС УКРАЇНИ:
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА**

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
КОНДОР

2005

УДК: 347 (07)
ББК 67.9(4УКР)308я73
У 28

Рецензенти:

Азаров Ю.І., кандидат юридичних наук, доцент;
Стахівський С.М., кандидат юридичних наук, доцент

Удалова Л.Д.

У 28 Кримінальний процес України: загальна частина:
Навчальний посібник.— К.: Кондор, 2005.— 152 с.

ISBN 966-351-021-8

У навчальному посібнику стисло викладено навчальний матеріал з курсу загальної частини кримінального процесу України для вищих юридичних навчальних закладів.

Розрахований на студентів та слухачів юридичних навчальних закладів, де вивчається кримінальний процес України.

ББК 67.9(4УКР)308я73

ISBN 966-351-021-8

© Удалова Л.Д., 2005,
© «Кондор», 2005

Зміст

Від автора.....	4
Тема 1. Поняття, суть та завдання кримінального процесу... 6	6
1. Поняття, зміст та завдання кримінального процесу.....	7
2. Поняття стадій кримінального процесу та їх система.....	13
3. Кримінально-процесуальна форма, акти, гарантії, правовідносини та функції.....	18
Тема 2. Кримінально-процесуальний закон..... 26	26
1. Поняття і значення кримінально-процесуального закону.....	27
2. Кримінально-процесуальні норми: поняття та види.....	30
3. Дія кримінально-процесуального закону України в часі, просторі і щодо осіб.....	34
Тема 3. Принципи кримінального процесу..... 40	40
1. Поняття і значення принципів кримінального процесу та їх система.....	41
2. Характеристика деяких принципів кримінального процесу.....	46
Тема 4. Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності..... 64	64
1. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їх класифікація.....	65
2. Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес.....	68
3. Особи, які захищають свої або представлені інтереси в кримінальному процесі.....	77
4. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі....	91
Тема 5. Докази і доказування у кримінальному процесі..... 104	104
1. Поняття і значення кримінально-процесуального доказування. Предмет і межі доказування.....	105
2. Поняття доказів та їх джерел у кримінальному процесі. Види джерел доказів.....	114
Тема 6. Цивільний позов у кримінальному процесі..... 135	135
1. Поняття та значення цивільного позову в кримінальному процесі.....	136
2. Підстави, предмет і особливості доказування цивільного позову в кримінальній справі.....	139
3. Кримінально-процесуальні засоби забезпечення цивільного позову.....	141
Завдання із загальної частини кримінального процесу..... 146	146

Від автора

Підготовка висококваліфікованих спеціалістів- юристів перш за все пов'язана з вивченням базових юридичних наук, однією з яких і є кримінально-процесуальне право.

У всіх вищих навчальних закладах юридичного профілю кримінальний процес належить до числа основних навчальних дисциплін. Його призначення – надати можливість студентам та слухачам вивчити необхідну інформацію про те, як повинно здійснюватися провадження у кримінальних справах. Іншими словами, мова йде про пізнання однієї із найважливіших сфер діяльності таких правоохоронних органів, як суд, прокуратура, органи досудового слідства та дізнання, їх повноважень, а також прав та обов'язків громадян, які так чи інакше залучаються до провадження у кримінальних справах.

Ця дисципліна є фундаментальною для професійної підготовки працівників судових і правоохоронних органів, правозахисних установ, організацій та підприємств і є неодмінною умовою для їх подальшої успішної діяльності як юристів.

Для точного виконання закону його слід добре знати, розуміти його сутність та соціальну цінність, уміти правильно аналізувати ті відносини, які він регулює.

У загальній частині курсу „Кримінальний процес” розглядаються такі основні поняття, як кримінальний процес, його завдання, джерела кримінально-процесуального права, історичні форми його розвитку, основні засади(принципи) кримінального процесу, права та обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, поняття доказів та їх джерел та деякі інші питання провадження у кримінальних справах. У кінці кожної з тем пропонується література, яка може бути використана під час підготовки до занять, а також питання для самоконтролю.

Окрім цього в навчальному посібнику пропонуються завдання, які ґрунтуються на узагальненні практики застосування кримінально-процесуального законодавства, а також і завдання проблемного характеру, які допоможуть засвоїти деякі наукові поняття.

Навчальний посібник підготовлений у рамках чинного кримінально-процесуального законодавства України і допоможе слухачам та студентам під час підготовки до складання іспитів із означеного курсу.

ТЕМА №1

Поняття, суть та завдання кримінального процесу

- 1. Поняття, зміст та завдання кримінального процесу.*
- 2. Стадії кримінального процесу та їх система.*
- 3. Кримінально-процесуальна форма, акти, гарантії, правовідносини та функції.*

1. Поняття, зміст та завдання кримінального процесу

Кримінальний процес являє собою таку специфічну галузь, у якій знаходить своє відображення правоохоронна функція держави. Це особлива діяльність, яка виконується спеціальними органами держави, і важливо знати, яке місце займає кримінальний процес у закріпленні основ державного та суспільного життя, забезпеченні законності та правопорядку, розкритті та розслідуванні злочинів.

Від правильного розуміння поняття, змісту та завдань кримінального процесу залежить і загальний підхід до вивчення кримінально-процесуальної форми, гарантій, стадій, правовідносин та функцій.

Діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури та суду із розслідування та судового розгляду кримінальних справ носить суспільно-правовий характер. Злочин завжди заподіює державі, суспільству, громадянам певну шкоду, і це зобов'язує державні органи, які покликані вести боротьбу із злочинністю в межах своєї компетенції, порушувати кримінальні справи у кожному випадку виявлення ознак злочину, застосовувати всі передбачені законом заходи, до встановлення подій злочину, осіб, винних у його вчиненні, до їх покарання.

Діючи в цьому напрямку, правоохоронні органи вирішують загальні завдання боротьби із злочинністю.

Держава визначає та встановлює певний механізм боротьби із злочинністю, а також передбачає:

1. Які саме діяння (дії чи бездіяльність) визначаються злочинними і які покарання повинні бути призначені особам, які їх вчинили(це є предметом вивчення кримінального права).

2. Які державні органи покликані здійснювати боротьбу із злочинністю, як ці органи утворюються та функціонують (законодавство про судоустрій та прокуратуру).
3. У якій послідовності, якими заходами і з дотриманням яких принципів та правил повинні встановлюватися обставини вчинення злочину, винуваті особи тощо (кримінально-процесуальне право).

Для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до кримінальної відповідальності та покараний, необхідно всебічно та повно встановити всі обставини вчиненого злочину, викрити винуватого, забезпечити його участь у досудовому слідстві та в суді. З цією метою передбачений певний порядок діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, який регулюється кримінально-процесуальним правом.

Цю діяльність, яка здійснюється в особливому порядку, називають процесуальною. Вона пов'язана із застосуванням заходів процесуального примусу і тому детально регламентована кримінально-процесуальним законом. Він визначає, по-перше, послідовність дій державних органів з моменту виявлення злочину до прийняття відповідного рішення судом; по-друге, права та обов'язки громадян, які беруть участь у кримінальному процесі; по-третє, форму та зміст провадження слідчих та судових дій, а також закріплення їх результатів; по-четверте, підстави та умови прийняття процесуальних рішень.

Кримінально-процесуальна діяльність здійснюється у формі правовідносин, які виникають між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, які наділені певними правами та обов'язками.

Перш ніж дати визначення кримінального процесу, слід зазначити, що:

по-перше, кримінальний процес є видом правозастосовчої діяльності, необхідність в якій виникає при наявності даних про вчинення того чи іншого злочину. Кожний злочин заподіює шкоду інтересам держави в цілому, і тому виявлення злочинів, розсліду-

вання їх та викриття винуватих осіб належать до обов'язків держави. Кримінальні справи у більшості випадків порушуються незалежно від бажання потерпілих осіб;

по-друге, кримінальний процес — це завжди діяльність державних органів, тобто органів дізнання, слідства, прокуратури та суду. Діяльність цих органів супроводжується діями і інших учасників процесу в межах тих прав та обов'язків, якими вони наділяються у кримінальному процесі, але визначаючою є діяльність державних органів, які і виконують завдання кримінального судочинства;

по-третє, кримінальний процес — це діяльність, яка заснована на законі;

по-четверте, кримінальний процес — це діяльність, яка здійснюється у формі правовідносин.

Таким чином, кримінальний процес — це врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду із розкриття злочинів, викриття й покарання винних та недопущення покарання невинних, а також система правовідносин, що виникає у перебігу цієї діяльності вказаних органів один з одним і з громадянами, посадовими особами й установами, підприємствами, трудовими колективами, які залучаються до сфери кримінально-процесуальної діяльності.

Поняття “кримінальний процес” вживається в чотирьох значеннях:

- діяльність органів і осіб, яка стосується порушення, розслідування, судового розгляду та вирішення кримінальних справ;
- галузь права, що регулює цю діяльність;
- правова наука, що вивчає вказану діяльність і галузь права;
- навчальна дисципліна, в ході якої вивчається теорія кримінального процесу, кримінально-процесуальне право, кримінально-процесуальна діяльність.

Розрізняють три історичні форми кримінального процесу:

- 1) обвинувальний (змагальний);
- 2) інквізиційний (слідчо-розшуковий);
- 3) змішаний (континентальний).

Історично ці форми послідовно змінювалися одна одною. Водночас вони продовжують співіснувати в сучасному суспільстві. Поєднання історичного типу та історичної форми кримінального процесу називається **видом кримінального процесу**.

Кримінальний-процесуальний закон (ст. 2 КПК України) вказує на те, що “**завданнями кримінального судочинства** є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний”.

Під *розкриттям злочину* слід розуміти встановлення події злочину й винних осіб.

Вимога швидкого розкриття злочину означає, що строки порушення кримінальної справи, встановлення події злочину і винних осіб повинні максимально наближатися до моменту вчинення злочину.

Вимога повного розкриття злочину означає, що мають бути встановлені всі обставини, які входять до предмета доказування в кримінальній справі. Злочин слід вважати розкритим повністю тільки після набрання обвинувальним вирокком законної сили.

Правильне застосування закону означає суворе дотримання норм Конституції України, кримінального, кримінально-процесуального та іншого законодавства при провадженні в кримінальній справі.

Викриття винних полягає у виявленні всіх осіб, які вчинили злочин та встановлення ступеня винності кожного з них.

Кримінальне судочинство повинне бути засобом захисту прав і свобод громадян.

Кримінальний процес як вид державної діяльності, галузь права, як наука і навчальна дисципліна тісно пов’язаний і взаємодіє з іншими галузями права, науками та навчальними дисциплінами, а саме:

- 1. Конституційним правом.** В Конституції України закріплено більшість принципів кримінального процесу, основні права й свободи громадян, судова система. У кримінально-проце-

суальному праві ці принципи відтворюються, конкретизуються, закріплюється система процесуальних гарантій їх здійснення, охорони прав і свобод громадян.

2. **Кримінальним правом.** Норми кримінального права приводяться в дію і застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами й судами до осіб, які вчинили злочини, тільки у межах кримінального процесу. В свою чергу, основні питання предмета доказування в кримінальній справі визначаються складом того чи іншого злочину, сформульованого в кримінальному праві.
3. **Законодавством про судоустрій, прокурорський нагляд і адвокатуру,** в якому встановлюються основні принципи організації й діяльності суду, прокуратури, органів дізнання і досудового слідства, адвокатури. Кримінальний процес визначає порядок діяльності цих органів щодо порушення, досудового розслідування, судового розгляду й вирішення кримінальних справ, а також участі адвокатів у цій діяльності.
4. **Законодавством про виконання покарань.** Цей зв'язок зумовлений передусім тим, що вид і міра покарання, вид виправно-трудової установи визначаються вироком суду, і з моменту звернення вироку до виконання починають діяти норми законодавства про виконання покарань.
5. **Криміналістикою і судовою психологією.** Всі організаційні, тактичні, методичні й психологічні прийоми розслідування злочинів, які розробляються вказаними науками, застосовуються тільки в межах кримінального процесу і не можуть суперечити нормам кримінально-процесуального права, тим правилам і прийомам розслідування злочинів, провадження слідчих дій, що закріплені в ньому. Досягнення судової психології широко використовуються зокрема у формі проведення судово-психологічної експертизи.
6. **Кримінологією.** Вивчаючи особу злочинця, причини та умови вчинення злочинів, розробляючи рекомендації щодо їх усунення, кримінологія ґрунтується і на нормах кримінально-процесуального права, аналізі діяльності органів досудо-

вого розслідування, прокуратури і суду у конкретних справах, на вивченні цих справ. Розробляючи пропозиції щодо поліпшення вивчення особи підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, з'ясування причин та умов вчинення злочину і вжиття заходів до їх усунення при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ, ця наука сприяє вдосконаленню процесуальної діяльності вказаних органів і кримінально-процесуального законодавства. Водночас ці пропозиції мають цілком відповідати нормам процесуального права. Жодна з розроблених кримінологами рекомендацій не може бути здійснена на практиці, якщо вона суперечить кримінально-процесуальному закону.

7. **Судовою медициною і судовою психіатрією**, досягнення яких використовуються, зокрема, при провадженні освідування, огляді трупа, призначенні судово-медичної і судово-психіатричної експертизи.
8. **Законодавством про оперативно-розшукову діяльність**. Завданням ОРД є пошук і фіксація в інтересах кримінального судочинства фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп. Матеріали ОРД використовуються як приводи і підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальній справі.

2. Поняття стадій кримінального процесу та їх система

Кримінальний процес – це не тільки діяльність державних органів та осіб у встановленому законом порядку, але й система процесуальних дій, які розподілені на стадії.

Всі стадії кримінального процесу тісно пов'язані між собою, проте одна від іншої відрізняється безпосередніми завданнями, які притаманні лише цій стадії, особливим колом учасників, специфікою процесуальних відносин, а також прийняттям кінцевого рішення.

Характеризуючи всі стадії кримінального процесу без винятку, слід відзначити, що вони характеризуються певними **ознаками**, які притаманні кожній з них, а саме:

- наявністю безпосередніх завдань, які виконуються в цій стадії процесу і які виходять із загальних завдань кримінального судочинства;
- колом суб'єктів, які здійснюють процесуальну діяльність на даному етапі ;
- своєрідною процесуальною формою, в якій здійснюється ця діяльність;
- специфічним характером кримінально-процесуальних відносин;
- наявністю підсумкового процесуального акту, яким закінчується кожний з етапів.

Таким чином, **стадії кримінального процесу** – це самостійні етапи кримінального судочинства, які мають свої специфічні завдання, своє коло суб'єктів процесуальної діяльності, властиві їм кримінально-процесуальну форму, правовідносини та рішення.

Сукупність стадій утворює систему кримінального процесу. У кримінальному процесі існують **такі стадії кримінального процесу:**

1. Порушення кримінальної справи.
2. Досудове розслідування.
3. Попередній розгляд справи суддею.
4. Судовий розгляд.
5. Апеляційне провадження.
6. Виконання вироку, постанови та ухвали суду.
7. Касаційне провадження.
8. Перегляд судових рішень у порядку виключного провадження.

ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ – це початкова стадія кримінального процесу. В законі говориться про порушення кримінальної справи. Так само ця стадія іменується і в юридичній літературі. Але така назва цієї стадії є не зовсім точною, оскільки її зміст можуть складати не тільки дії, пов'язані з порушенням кримінальної справи. І тому правильною назвою стадії буде така назва, яку формулює С. В. Бородін, – вирішення питання про порушення кримінальної справи. (Разрешение вопроса о возбуждении уголовного дела. – М., 1970. – С. 3).

На даній стадії процесу компетентні державні органи здійснюють процесуальну діяльність із прийняття, розгляду, перевірки та вирішення заяв і повідомлень про злочини й приймають одне з таких рішень:

- порушення кримінальної справи;
- відмова в порушенні кримінальної справи;
- направлення матеріалів за належністю (підсудністю або підслідністю).

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ – це стадія кримінального процесу, яка проводиться тільки після порушення кримінальної справи. На даній стадії процесу проводиться комплекс слідчих та інших процесуальних дій, які направлені на всебічне, повне та об'єктивне встановлення обставин вчиненого злочину, його роз-

криття, викриття винуватих тощо. На цій стадії процесу особи можуть бути притягнуті як обвинувачені, до них можуть бути застосовані запобіжні заходи, а також інші заходи процесуального примусу.

У літературі існує думка, що “... попереднє розслідування проводиться до суду, та висновки органів, які проводять розслідування, мають лише попередній характер.” (Советский уголовный процесс / Под общей редакцией доктора юрид. наук М. И. Бажанова. – К.: Вища школа, 1983. – С. 13). Подібну позицію не можна визнати правильною. Кожна стадія має свої безпосередні завдання, які повинні бути вирішені тільки на даному етапі процесуальної діяльності. На стадії досудового розслідування вирішується більшість завдань, які стоять перед кримінальним судочинством. Підсумкові висновки та рішення органів розслідування з приводу вирішення цих завдань носять закінчений характер. Те положення, що вони будуть розглядатися у суді, не свідчить про неправильність цього твердження. Тому що і висновки суду, в свою чергу, можуть бути розглянуті в наступних стадіях.

Крім цього, потрібно мати на увазі, що досудове розслідування може бути закінчене або зупинене. Зрозуміло, що в цьому разі саме рішення органів розслідування є кінцевим.

Досудове розслідування як стадія кримінального процесу має дві форми: досудове слідство та дізнання. Залежно від того, яка це форма, приймаються і відповідні рішення, якими закінчується кожна з цих форм. Наприклад, досудове слідство закінчується складанням обвинувального висновку або постанови про закриття справи, або постанови про направлення справи до суду для застосування примусових заходів медичного характеру. Дізнання закінчується складанням постанови про закриття справи або постанови про направлення справи через прокурора для проведення досудового слідства.

ПОПЕРЕДНІЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ СУДДЕЮ – діяльність судді одноособово, направлена на перевірку повноти та правильності проведеного розслідування та вирішення на основі цього пи-

тання можливості розгляду та вирішення даної справи по суті в судовому розгляді.

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД – стадія процесу, в якій суд на розпорядчому засіданні чи одноособово, як правило, із участю обвинувача і захисника, розглядають та вирішують кримінальні справи по суті, тобто вирішують питання про винність чи невинність підсудного, про застосування чи незастосування покарання та ряд інших питань.

АПЕЛЯЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ – це діяльність вищестоящого суду із перегляду судових рішень суду першої інстанції, які не набрали законної сили, якщо на них подані апеляційні скарги чи подання. Внаслідок перевірки законності і обґрунтованості названих судових рішень суд другої інстанції залишає без зміни, змінює чи відмінює рішення суду першої інстанції з настанням передбачених законом наслідків.

ВИКОНАННЯ ВИРОКУ, ухвали чи постанови суду, які набрали законної сили, – це стадія, на якій виконуються вказані судові рішення та вирішуються різні процесуальні питання, які виникають у зв'язку із виконанням вироку, а в деяких випадках і після виконання (наприклад, дострокове зняття судимості).

КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ – це стадія кримінального процесу, в якій перевіряються рішення апеляційного суду як суду першої інстанції, рішення, постановлені в апеляційному порядку, та вироки і постанови районного(міського), міжрайонного(окружного) судів, військових судів гарнізонів, ухвали апеляційного суду, постановлені щодо цих вироків та постанов, на які подані касаційні скарги або подання.

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ У ПОРЯДКУ ВИКЛЮЧНОГО ПРОВАДЖЕННЯ – це стадія кримінального процесу, яка настає при наявності таких підстав: або нововиявлених обставин, або

неправильного застосування кримінального закону та істотних порушень вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення.

НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ ВИЗНАЮТЬСЯ:

1 фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновку і пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок;

2 зловживання прокурора, дізнавача, слідчого чи під час провадження у справі;

3 всі інші обставини, які не були відомі суду при винесенні судового рішення і які самі по собі або разом з раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження або виправдання підсудного.

Слід мати на увазі, що не кожна кримінальна справа проходить всі ці стадії і провадження у справі може бути закінчене, наприклад, на стадії досудового розслідування. Рішення у справі може, наприклад, прийняти і прокурор, якщо справа надійшла до нього із обвинувальним висновком, або суддя на стадії попереднього розгляду справи. Рух кримінальної справи може закінчитися винесенням судом вироку на стадії судового розгляду, якщо на вирок не будуть внесені апеляційні або касаційні подання чи скарги.

3. Кримінально-процесуальна форма, акти, гарантії, правовідносини та функції

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА

Процесуальна діяльність державних органів, посадових осіб і громадян відрізняється від інших видів діяльності тим, що порядок її докладно врегульований законом.

Процесуальна форма – це передбачений кримінально-процесуальним законом порядок усієї кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду, а також громадян та юридичних осіб, залучених до сфери цієї діяльності, а також і порядок вчинення й оформлення окремих процесуальних дій, прийняття, оформлення і звернення до виконання процесуальних рішень.

Процесуальна форма створює врегульований, обов'язковий режим судочинства у кримінальних справах. Вона визначає собою сукупність встановлених законом умов, в яких проводиться як ця діяльність у цілому, так і кожна процесуальна дія окремо, а також приймаються рішення у справі, визначається зв'язок і послідовність дій, які проводились для прийняття відповідних рішень.

Кримінально-процесуальний закон визначає порядок процесу в цілому і кожної його стадії окремо.

ОСНОВНИМИ РИСАМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ Є:

1. Точне встановлення в законі порядку діяльності державних органів;
2. Надання зацікавленим особам права безпосередньо брати участь у процесуальній діяльності з метою охорони своїх прав та законних інтересів;

3. Створення спеціальних гарантій дотримання прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у справі;
4. Забезпечення прийняття рішення відповідно до закону та на підставі фактів, які встановлені в законі.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ:

1. Переважність принципу публічності над диспозитивністю при вирішенні питання щодо вибору учасниками процесу способу поведінки;
2. Забезпеченість належної поведінки учасників процесу заходами державного примусу;
3. Залежність характеру примусу від суспільної небезпечності вчиненого злочину;
4. Наявність інституту досудового розслідування та протокольної форми досудової підготовки матеріалів;
5. Правосуддя як єдиний спосіб покладання кримінальної відповідальності та призначення винному справедливого покарання чи виправдання невинуватого;
6. Наявність інституту захисту прав та законних інтересів обвинуваченого;
7. Переважність обов'язкових форм прокурорського нагляду над виборчими.

До процесуальної форми включаються найбільш значні види процесуальної діяльності. Ступінь правової врегульованості залежить від значності цих видів діяльності для досягнення кінцевого результату – встановлення об'єктивної істини.

Так, кримінально-процесуальні кодекси держав СНД детально регламентують підстави та порядок допиту свідків та лише згадують можливість отримання пояснень під час проведення перевірки підстав до порушення кримінальної справи. Закон врегульовує не тільки умови проведення окремих процесуальних дій, але й їх послідовність.

Так, умовою проведення досудового розслідування є акт порушення кримінальної справи; особа, що притягується як обвинувачений у кримінальній справі, повинна бути допитана негайно після пред'явлення обвинувачення. Хід та результати деяких процесуальних дій закріплюються в протоколах.

Порушення процесуальної форми в ряді випадків тягне за собою недійсність тих чи інших процесуальних актів. Поряд з єдністю основних властивостей процесуальної форми закон допускає її диференціацію залежно від характеру кримінальної відповідальності, особливостей суб'єкта злочину та інших причин. Наприклад, у справах про злочини, що не являють собою великої суспільної небезпеки, допускається спрощений порядок досудової підготовки матеріалів, що замінює собою досудове розслідування.

Процесуальні акти

Ці акти виносяться компетентними державними органами, які виконують завдання кримінального процесу; вони направлені на виникнення, зміну та припинення кримінально-процесуальних відносин, констатацію наявності або відсутності матеріально-правових відносин, що є предметом процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальні акти – це правові акти, які приведені у встановлену законом процесуальну форму, в яких органи дізнання, слідчий, прокурор, суддя або суд в рамках своєї компетенції, у визначеному законом порядку дають відповіді на питання, що виникають у справі.

ОСНОВНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ АКТАМИ Є:

- постанова, ухвала, вирок;
- санкція, згода;
- обвинувальний висновок;
- подання.

Процесуальні рішення як акти застосування кримінально-процесуального права **характеризуються рядом ознак:**

- вони виносяться тільки державними органами та посадовими особами, які ведуть кримінальне судочинство, в межах їх компетенції;
- виражають владне веління органів держави;
- породжують, змінюють або зупиняють кримінально-процесуальні відносини;
- приймаються у встановленому законом порядку;
- виражаються у визначеній законом формі.

Кримінально-процесуальні функції

В юридичній літературі було приділено багато уваги кримінально-процесуальним **функціям**. Однак питання поняття, видів та змісту кримінально-процесуальних функцій не розглядалися в підручниках. Потрібно відзначити, що проблема функцій кримінального процесу складна та належить до однієї з головних.

На наш погляд, **кримінально-процесуальні функції** — це виражені у законі основні напрямки процесуальної діяльності, що здійснюється з метою реалізації завдань кримінального судочинства суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у справі з метою захисту своїх законних інтересів.

Основними кримінально-процесуальними функціями є:

- обвинувачення;
- захист;
- вирішення справ по суті (правосуддя).

Кримінально-процесуальні відносини

Більшість учених-процесуалістів розділяють думку щодо визначення кримінально-процесуальних відносин як відносин, які

врегульовані нормами кримінально-процесуального права і виникають та закінчуються у сфері кримінального судочинства.

Органи та особи, які беруть участь у цих відносинах, називаються *суб'єктами кримінально-процесуальних відносин*. Здійснення своїх прав одним суб'єктом правовідносин породжують відповідні процесуальні обов'язки інших. Кримінально-процесуальні відносини виникають при проведенні дізнання, досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ між органами досудового розслідування, прокуратури та суду з одного боку та обвинуваченими, потерпілими, свідками, понятими та іншими особами, з іншого боку.

Таким чином, **кримінально-процесуальні відносини** — врегульовані законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку з розслідуванням та судовим розглядом кримінальних справ.

Особливості кримінально-процесуальних відносин:

1. Вони існують тільки у формі правовідносин;
2. Органічно пов'язані з кримінально-правовими відносинами;
3. Виникають, розвиваються, змінюються та закінчуються в нерозривному зв'язку з кримінально-процесуальною діяльністю;
4. Характеризуються особливим колом суб'єктів.

Елементами кримінально-процесуальних правовідносин є:

- суб'єкти — всі учасники кримінально-процесуальної діяльності, тобто державні органи і посадові особи, які здійснюють свої повноваження із розслідування та судового розгляду кримінальних справ, а також громадяни, юридичні особи, їхні представники, чий інтерес порушує вчинений злочин, або на яких поширюється кримінально-процесуальна діяльність;
- об'єкт — поведінка суб'єктів кримінального процесу, тобто все те, з приводу чого виникли та існують правовідносини;
- процесуальні права і процесуальні обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальні гарантії

Процесуальні гарантії – це передбачені кримінально-процесуальним законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь.

До процесуальних гарантій відносяться:

- процесуальна форма – найважливіша процесуальна гарантія
- принципи кримінального процесу
- процесуальні обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності;
- заходи кримінально-процесуального примусу

Система процесуальних гарантій забезпечує реальне втілення у життя прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу та всіх осіб, що беруть участь у справі, і тим самим є загальною гарантією правосуддя з кримінальних справ.

Нормативні акти :

- **Конституція України.**— К., 1996;
- **Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Відп. ред. В.П. Шибіко.**— К., 2000.
- **Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. редакцією Маляренка В.Т., Гончаренка В.Г.**— К.: Форум, 2003.

Рекомендована література:

1. *Божьев В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения.— М., 1975.
2. *Бородин С.В.* Разрешение вопроса о возбуждении уголовного дела.— М. 1970.
3. *Бажанов Н.И.* Советский уголовный процесс.—К.: Вища школа, 1983.
4. *Даев В.Г.* Взаимосвязь уголовного права и процесса.— Л., 1982
5. *Денисюк А.М.* Поняття, суть і завдання кримінального процесу.— К., 1994.
6. *Ларин А.М.* Уголовный процесс: структура права и структура законодательства.— М., 1985.
7. *Ларин А.М.* Расследование по уголовному делу: процессуальные функции.— М.: Юрид. лит., 1986.
8. *Марчук Ф.* Критерії розкриття злочинів // *Право України.*— 1998.— № 9.— С. 23.
9. *Михайленко А.Р.* Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан.— К., 1999.
10. *Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П.* Кримінальний процес України: Підручник.— Київ, 1999.
11. *Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого.*— Харків, 2000.

12. *Муратова Н.Г.* Процессуальные акты органов предварительного расследования.— Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1989.

13. *Якуб М.Л.* Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве.— М.: Юрид. лит., 1981.

14. *Назаренко Р.І.* Про поняття кримінально-процесуальних відносин // Держава і право: Збірник наукових праць.— Юридичні і політичні науки. Вип. 5. — К.: Юр. книга, 2000.

15. *Дроздов О.М.* Джерела кримінально-процесуального права України.— Харків, 2004.

16. *Рогатюк І.В.* Формування функції обвинувачення та її реалізація у кримінальному процесі: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.09.— Київ, 2004.

17. *Обризан Н.* Роль держави у здійсненні функції захисту//Право України.— 2004.— № 8.

18. *Кучинська О.П., Кучинська О.А.* Кримінальний процес: Навчальний посібник.— К., 2005.

Контрольні запитання

1. Який зміст вкладається в поняття “кримінальний процес”?
2. Назвіть історичні форми кримінального процесу.
3. Які завдання кримінального процесу?
4. Назвіть основні кримінально-процесуальні функції.
5. Що таке процесуальна форма?

ТЕМА №2

Кримінально-процесуальний закон

- 1. Поняття і значення кримінально-процесуального закону.*
- 2. Кримінально-процесуальні норми: поняття та види.*
- 3. Дія кримінально-процесуального закону України в часі, просторі і щодо осіб.*

1. Поняття і значення кримінально-процесуального закону

Кримінально-процесуальне право — це самостійна галузь правової системи України, сукупність норм, які регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду із розкриття злочинів, викриття й покарання винних, а також права й обов'язки громадян та юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу. Ці норми встановлені державою з метою захисту правопорядку, кожної людини та юридичних осіб від злочинних посягань, а також для охорони прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Кримінально-процесуальне право України — писане і кодифіковане. Воно існує у вигляді законів, прийнятих Верховною Радою України.

Кримінальному процесу України невідоме прецедентне право. Рішення Верховного Суду України в окремих кримінальних справах не обов'язкові для нижчестоящих судів при вирішенні аналогічних справ. Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України а також накази, інструкції та вказівки Генерального прокурора та Міністра внутрішніх справ України не є джерелами кримінально-процесуального права України, бо вони містять не нові норми права, а лише тлумачення, роз'яснення судам та органам розслідування і прокурорам щодо правильного застосування уже діючих правових норм, сформульованих вищими органами державної влади в законах. Цими нормами і керуються органи досудового розслідування, прокуратури і суду при провадженні в кримінальних справах. Оскільки керівні роз'яснення Верховного Суду України даються на основі глибокого вивчення практики всіх ланок судової системи, аналізу судової статистики, то нижчестоящі суди при

вирішенні кримінальних справ завжди беруть їх до уваги. Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України є обов'язковими для судів, інших органів та посадових осіб, що застосовують закон, за яким дане роз'яснення.

Юридичною базою для кримінально-процесуального законодавства є Конституція України. Найважливішим законодавчим актом, який в систематизованому вигляді містить практично всі норми кримінально-процесуального права і детально регламентує увесь порядок провадження у кримінальних справах, є Кримінально-процесуальний кодекс України. Структура та зміст КПК, регулювання окремих процесуальних інститутів відображають погляди українських юристів та законодавців, а також юридичні традиції України.

Процесуальне право — це завжди право, яке встановлює визначену процедуру, якій підкоряється діяльність державних органів та їх взаємовідносини з громадянами, підприємствами організаціями; це право, що визначає процес, тобто рух, розвиток.

Відповідно, кримінально-процесуальне право, яке відображене в кримінально-процесуальних законах, — це норми, так би мовити, процедурного характеру: вони визначають порядок розслідування кримінальних справ слідчими, порядок розгляду цих справ у суді, але цей порядок є процесуальним і нерозривно пов'язаний із змістом діяльності слідчих та судових органів, це такий порядок, який забезпечує успішність діяльності органів слідства та суду, правильність здійснення завдань, покладених на них законом. Тому кримінально-процесуальний закон — це такий закон, приписи якого, по-перше, обов'язкові для слідчих органів, що розслідують кримінальні справи; по-друге, для прокуратури, що здійснює нагляд за розслідуванням кримінальних справ та підтримує державне обвинувачення в суді; по-третє, для суду, який вирішує кримінальні справи та виносить вироки про винність або невинність осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та про застосування до винних покарання.

Кримінально-процесуальний закон — це закон, обов'язковий для виконання, як і інший закон нашої держави. Тільки за умови його дотримання можна досягти головної мети кримінального процесу та виконати завдання кримінального судочинства.

Кримінально-процесуальний закон регулює діяльність органів розслідування та суду при розслідуванні і розгляді кримінальних справ та їх відношення з громадянами і організаціями, які беруть участь у провадженні у кримінальних справах. Він надає цим органам і особам певні права і покладає на них визначені обов'язки. Це означає, що встановлені кримінально-процесуальним законом правові норми реалізуються через кримінально-процесуальні відносини, які є загальною та обов'язковою формою здійснення кримінально-процесуальних норм.

2. Кримінально-процесуальні норми: поняття та види

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми мають визначену структуру, власне поняття та види.

Кримінально-процесуальні норми — це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, виконання яких забезпечується, в основному, добровільними діями учасників процесу, а у необхідних випадках — засобами державного примусу і загрозою юридичної відповідальності.

Норми кримінально-процесуального права — це такі правила поведінки, які:

1. встановлені державою та закріплені у відповідному нормативному акті ;
2. є загальними для суб'єктів кримінально-процесуальних відносин (розраховані не на одну конкретну дію, а на багаточисельне застосування в процесі провадження у кримінальних справах);
3. загальний характер кримінально-процесуальної норми визначає її загальнообов'язковість для тих осіб, які є учасниками кримінально-процесуальної діяльності (це — підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок та ін.);
4. вказані правила поведінки забезпечуються силою державного примусу.

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми мають визначену **структуру**, вони складаються з **гіпотези, диспозиції і санкції**.

Гіпотеза правової норми вказує на те, коли і при яких умовах (обставинах) необхідно керуватися даною правовою нормою.

Диспозиція визначає, хто є учасником конкретних відносин, які регулюються даною правовою нормою, і яка поведінка передбачається або дозволяється даною правовою нормою.

Санкція вказує на те, які негативні наслідки тягне за собою невиконання передумов (умов) даної правової норми.

Наприклад, в ч.2 ст. 327 КПК України міститься кримінально-процесуальна норма такого змісту: “Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і постановляється лише при умові, коли в ході судового розгляду винність підсудного у вчиненні злочину доведена”.

Цю норму можна викласти таким чином: якщо суд при винесенні вироку обговорює питання щодо винності або невинності підсудного (**гіпотеза**), то в обвинувальний вирок суд не може вкладати припущення і може постановити такий вирок лише тоді, коли даними судового процесу доказана вина підсудного (**диспозиція**). **Санкція** вказана в ст.ст. 367 та 369 КПК України (невідповідність висновків суду, викладених у вироку (постанові), фактичними обставинами справи, які є підставою для відміни вироку в апеляційному порядку).

Звичайно, у вигляді санкції кримінально-процесуальних норм виступає визнання недійсності виданого з порушенням кримінально-процесуальних норм слідчого або судового акту. Наприклад, якщо той чи інший доказ отриманий з порушеннями процесуальних норм, які визначають порядок отримання доказів і користування ними, відповідні фактичні дані (показання, предмети тощо) позбуваються доказової сили.

Можуть бути й інші санкції кримінально-процесуальних норм – заходи, які застосовуються прокуратурою для усунення порушень законів у кримінальному судочинстві, повернення судом справи на додаткове розслідування, винесення судом окремої ухвали.

Норми кримінально-процесуального права поділяються на окремі **види**:

- **норми, що уповноважують**, наділяють суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності певними процесуальними правами, надають їм повноваження на деякі юридичні дії, тобто носять дозволяючий характер (наприклад, ч. 1 ст. 88 КПК надає учасникам судового розгляду право ознайомитися з протоколом судового засідання і подати письмові зауваження);
- **норми, що зобов'язують** — які передбачають у визначених умовах конкретний вид поведінки і диктують діяти відповідним чином (наприклад, ст. 14 КПК зобов'язує прокурора негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або утримується під вартою понад строк, передбачений законом чи судовим вироком);
- **норми, що забороняють** — зобов'язують учасників кримінального процесу утримуватися від вчинення певних дій (наприклад, ч. 3 ст. 22 КПК забороняє домагатися показань обвинуваченого та інших осіб шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів).

Норма права і джерело права — це не одне і те саме.

Норма — це загальнообов'язкове правило поведінки учасників кримінального судочинства, а джерело кримінально-процесуального права — це форма юридичного закріплення і вираження таких норм поведінки.

Основним джерелом кримінально-процесуального права є закон.

Конституція — основний закон держави, який визначає основні начала національної системи права і являє собою систему правових норм, які мають найвищу юридичну силу.

Згідно зі ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

У відповідності з цим Конституція має вищу юридичну силу, її норми є нормами прямої дії.

Чинна Конституція України суттєво розвиває концептуальні положення кримінального процесу і в цьому розумінні вона має

значення не тільки акта найвищої юридичної сили, але й єдиного джерела відповідних норм права.

Наприклад, Конституція України вперше закріпила норму, яка надає можливість відмовитися давати показання особам, які своїми показаннями викривали б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину, і за це ці особи не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Це зобов'язує слідчого і суддю при допиті свідка і роз'ясненні йому його процесуальних прав і обов'язків безпосередньо роз'яснювати зміст ст. 63 Конституції України та ст. 69 КПК і неухильно дотримуватися положень цих статей в правозастосовчій діяльності.

Кримінально-процесуальний кодекс повинен бути приведений у відповідність з Конституцією України. Він є нормативним актом, прийнятим Верховною Радою, і має силу закону. Поряд з кодексом різні питання процесуальної діяльності можуть регламентуватися також іншими, більш спеціальними законами або підзаконними нормативними актами.

Керівні роз'яснення Верховного Суду, накази Генерального прокурора, Інструкції МВС та Міністерства юстиції відносяться до числа нормативних актів, які встановлюють порядок застосування тих чи інших норм кримінально-процесуального права.

До числа джерел кримінально-процесуального права відносяться й міжнародні договори.

Ратифіковані державою міжнародні договори мають на території держави силу закону, а їх правовим нормам притаманні ознаки норм прямої дії, окрім того, вони підлягають застосуванню разом з іншими процесуальними нормами.

3. Дія кримінально-процесуального закону в часі, просторі і щодо осіб

Кримінально-процесуальний закон, як і будь-який закон, має свої правила дії в часі, просторі та щодо осіб. Вони викладені в ст. 3 КПК України.

При провадженні у кримінальній справі застосовується кримінально-процесуальний закон, що діє під час проведення дізнання, досудового слідства чи судового розгляду справи (ч. 2 ст. 3 КПК України). Положення даної норми КПК України характеризує дію **кримінально-процесуального закону у часі.**

Якщо під час розслідування чи розгляду справи в суді кримінально-процесуальний закон змінюється, доповнюється чи замінюється новим, по після вступу його в дію застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було скоєно злочин чи порушено кримінальну справу. Таким чином, кримінально-процесуальний закон має зворотну силу, тобто поширюється на ті кримінальні справи, які були порушені до його прийняття. Однак, якщо новий закон відмінює або обмежує те чи інше процесуальне право учасника процесу у справі, яка вже знаходиться в провадженні, це право зберігається за ним до завершення провадження у даній справі.

Новий кримінально-процесуальний закон набирає чинності через 10 днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом, але не раніше від дня його опублікування (ч. 5 ст. 94 Конституції України).

Дія кримінально-процесуального закону в просторі полягає в тому, що провадження у кримінальних справах на території Украї-

ни здійснюється за правилами КПК України незалежно від місця вчинення злочину (ч. 1 ст. 3 КПК України).

Провадження в кримінальних справах про злочини, вчинені на повітряному, морському або річковому судні, яке перебуває поза межами України під прапором або з упізнавальним знаком України, здійснюється відповідно до кримінально-процесуального законодавства України, якщо це судно приписане до порту України.

При виконанні на території України доручень судових та слідчих органів іноземних держав, з якими укладено договори про правову допомогу у кримінальних справах, застосовується кримінально-процесуальне законодавство України. Однак, на прохання установи, від якої надходить доручення про правову допомогу, при виконанні доручення може застосовуватися процесуальне законодавство відповідної іноземної держави, якщо воно не суперечить законодавству України (ч. 1 ст. 8 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ратифікованої Верховною Радою України 10 листопада 1994 року).

Відповідно до правил дії кримінально-процесуального закону щодо осіб при провадженні у кримінальних справах про злочини іноземних громадян, за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, застосовуються норми КПК України. Норми цього ж кодексу застосовуються і в справах про злочини осіб без громадянства (ч. 3 ст. 3 КПК).

Коло осіб, що користується дипломатичною недоторканістю, визначено Віденською конвенцією про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 року (ратифікованою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21 березня 1964 року) і Положенням про дипломатичні представництва та консульські заклади іноземних держав в Україні, затвердженого Указом Президента України від 10 червня 1993 року. У відношенні осіб, що мають право дипломатичної недоторканості, процесуальні дії, передбачені КПК України, проводяться лише на їх прохання або з їх згоди. Згода на провадження даних дій розглядається через Міністерство закордонних справ України (ч. 2 ст. 182 КПК України).

Особами без громадянства вважаються особи, що проживають на території України, однак які не є її громадянами, та ті, що не мають доказів належності їх до громадянства будь-якої іноземної держави.

В теорії кримінального процесу виникає питання про те, чи є можливим застосування кримінально-процесуального закону за аналогією?

Питання це дуже спірне. Є точка зору, що застосування кримінально-процесуального закону за аналогією неможливе, подібно до того як зараз не допускається застосування за аналогією матеріального-кримінального закону, але, на нашу думку, кримінально-процесуальний закон може застосовуватися за аналогією. Це зумовлено наявністю в ньому прогалин, кількість яких шляхом постійного вдосконалення кримінально-процесуального законодавства і зменшується, проте усунути зовсім і створити ідеальний кримінально-процесуальний кодекс, який з вичерпною повнотою регулював би всі питання, неможливо.

Взагалі застосування закону за аналогією, у випадках прогалин в діючому законодавстві — прийом досить правомірний. Якщо деяке питання, що виникло в слідчій чи судовій діяльності, не отримує прямого вирішення в чинному кримінально-процесуальному законодавстві, а вирішення його необхідне, то є цілком можливим застосувати той процесуальний закон, який передбачає найбільш подібний випадок.

Підставами для застосування кримінально-процесуального закону за аналогією є та чи інша прогалина в діючому кримінально-процесуальному законодавстві. Якщо ця прогалина може бути усунена шляхом внесення змін, звичайно відпадає необхідність в застосуванні у відповідних випадках закону за аналогією. Але поки прогалина в законі не усунена в законодавчому порядку, така потреба завжди може виникнути.

Застосування кримінально-процесуального закону за аналогією передбачає дотримання певних умов:

- 1) передбачений кримінально-процесуальним законом випадок повинен бути подібним до того, до якого закон застосовується за аналогією;
- 2) воно ні в якому разі не може вести до обмеження процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі, або до покладення на них не передбачених законом обов'язків;
- 3) не допускати вчинення органами дізнання, досудового слідства, прокуратурою й судом процесуальних дій, не передбачених нормами кримінально-процесуального закону.

Нормативні акти

- Конституція (Основний закон) України.— К., 1996.
- Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р.// Відомості Верховної Ради України.— 1990.— № 31.— Ст. 429.
- Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 р.— № 35.— Ст. 466.
- Науково-практичний коментар. Кримінально-процесуальний кодекс України.— К.: Юрінком Інтер, 2003.

Література

1. *Карнеева Л.М.* Уголовно-процесуальний закон и практика доказывания // Социалистическая законность.— 1990.— №1.— С. 33—35.
2. *Байков А., Демидов И.* Концептуальные вопросы изменения законодательства об уголовном судопроизводстве // Социалистическая законность.— 1990.— №1.— С. 26—28.
3. *Михеенко М.М., Михайленко А.Р.* Об особенностях развития уголовно-процесуального кодекса УССР // Проблемы правоведения.— Вып. 48.— К., 1987.— С. 98—104.
4. *Савицкий В.М.* Язык процессуального закона.— М., 1987.
5. *Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д.* Очерк развития науки советского уголовного процесса.— Воронеж, 1980.
6. *Дроздов О.М.* Джерела кримінально-процесуального права України.— Харків, 2004.
7. *Кучинська О.П., Кучинська О.А.* Кримінальний процес: Навчальний посібник.— К., 2005.

Контрольні запитання

1. Що таке кримінально-процесуальний закон?
2. Назвіть систему джерел кримінально-процесуального права.
3. Яка структура кримінально-процесуальних норм?
4. Які ви знаєте види кримінально-процесуальних норм?

ТЕМА №3

Принципи кримінального процесу

- 1. Поняття і значення принципів кримінального процесу та їх система.*
- 2. Характеристика деяких принципів кримінального процесу.*

1. Поняття і значення принципів кримінального процесу та їх система

Побудова правової держави в Україні висуває на перший план завдання щодо забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенства закону в усіх сферах державного та громадського життя. В усіх галузях чинного законодавства повинні одержати нормативне закріплення принципи, за допомогою яких і забезпечуються права людини.

І тому питання про систему принципів (засад) кримінального процесу є, на наш погляд, одним з найважливіших і найскладніших. Вихідним моментом при цьому є поняття принципів кримінального процесу. В науці ще й досі не вироблено єдиного, загальноприйнятого визначення цього поняття. Причиною цього служить, на наш погляд, той факт, що поняття принципів кримінального процесу більшість авторів формулює як вихідні посилання щодо конкретної теми свого наукового дослідження, на підставі чого і виникає система їх подальших висновків щодо організації та діяльності органів правосуддя, правил поведінки суб'єктів кримінального судочинства.

Звернемося до загального поняття принципу. Під “*принципом*” (від латинського *principium* — начало, основа) розуміють основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії ідеологічного напрямку тощо.

Принципи — це керівні ідеї, положення, які визначають побудову кримінального процесу. Вони мають нормативну природу, закріплені в нормативних актах, які регулюють провадження у кримінальних справах.

Принципи кримінального процесу, які є загальними правовими положеннями, розкриваються через зміст кримінально-про-

цесуальних норм, які регулюють конкретні права та обов'язки суб'єктів кримінального процесу.

Неприпустимо відносити до принципів кримінального процесу ідеї або положення, які не закріплені у Конституції України чи кримінально-процесуальному законі.

Принципи кримінального процесу повинні сприяти виконанню завдань кримінального судочинства, повинні бути погоджені між собою та створювати єдину логічну систему.

Принципи кримінального процесу повинні відповідати таким **ознакам:**

- 1) принципами можуть бути лише ті форми та методи судочинства, які відповідають соціально-економічним умовам розвитку суспільства;
- 2) завдання кримінального процесу можуть бути реалізовані в умовах організації розслідування та розгляду кримінальних справ на демократичних принципах;
- 3) принципами процесу можуть бути лише керівні ідеї, які закріплені в нормах права;
- 4) засади мають повністю діяти в усіх або кількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії — стадії судового розгляду;
- 5) порушення будь-якої засади означає незаконність рішення в справі і обов'язково тягне його скасування.

Таким чином, **принципи кримінального процесу** — це закріплені в законі панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій і інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі.

Значення принципів (засад) кримінального процесу полягає в такому:

- 1) вони є гарантією додержання прав і законних інтересів особи при провадженні у кримінальній справі, а також гарантією прийняття законного та обґрунтованого рішення у справі;

- 2) виражають сутність процесу, його характерні риси;
- 3) створюють основу окремих інститутів процесуального права;
- 4) являють собою систему юридичних норм найбільш загального характеру, яка є основою кримінально-процесуального законодавства;
- 5) є юридичною базою для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм, а також для вирішення усіх суперечностей, які виникають у ході кримінально-процесуальної діяльності;
- 6) служать основою для вдосконалення окремих кримінально-процесуальних інститутів, розвитку процесуальної форми;
- 7) порушення норм-принципів може бути підставою для відміни прийнятих рішень.

Необхідно відмітити, що автори в літературі по-різному відносяться до системи принципів кримінального процесу і тому класифікація їх неоднакова. Але каркас такої системи достатньо визначений. Усі принципи кримінального процесу слід поділити на такі групи:

1) суто-організаційні:

- призначення слідчих і прокурорів;
- централізація і єдиноначальність у системі органів прокуратури;
- виборність і призначення суддів тощо.

2) організаційно-функціональні:

- одноособовість і колегіальність;
- нагляд вищестоящих судів за судовою діяльністю нижчестоящих тощо;

3) суто кримінально-процесуальні, функціональні:

- презумпція невинуватості;
- змагальність;
- встановлення істини тощо.

На наш погляд, основу каркасу класифікації принципів кримінального процесу все ж таки, безумовно, складають **конституційні принципи**.

У загальному вигляді конституційні принципи можна розглядати як закріплені в Конституції України основні правові ідеї, які визначають побудову всього кримінального процесу, його сутність, характер та демократизм. Вони складають базу, фундамент всього кримінального процесу.

До **конституційних принципів** слід віднести:

- законність;
- рівність усіх учасників судового розгляду перед законом і судом;
- повага до честі і гідності особи, невтручання в її особисте і сімейне життя;
- право людини на свободу і особисту недоторканність;
- недоторканність житла;
- таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- презумпція невинуватості;
- забезпечення всім особам, які беруть участь у справі, права на захист їхніх законних інтересів;
- забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та підсудному права на захист;
- свобода від обов'язку самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- здійснення правосуддя виключно судами;
- незалежність і недоторканність суддів, підкорення їх лише закону;
- здійснення судочинства державною мовою;
- змагальність судового розгляду;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень;
- обов'язковість рішень суду;
- встановлення об'єктивної істини.

До другої групи принципів, які, на наш погляд, слід називати все ж таки **іншими принципами, які закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві** слід віднести:

- публічність;
- безпосередність дослідження доказів;
- вільну оцінку доказів;
- усність процесу.

В юридичній літературі називаються й інші принципи кримінального процесу, зокрема — достатність підстав для винесення процесуальних рішень, справедливість тощо. Мабуть, ці положення не можуть розглядатися як принципи кримінального процесу, бо згадані вимоги характерні для всіх видів правозастосовчої діяльності і не визначають побудову й характер кримінального процесу.

Як ми вже говорили вище, всі принципи кримінального процесу пов'язані між собою, постійно взаємодіють, але це не означає, що одні з них “підкоряються” іншим, що є принципи, які виступають лише гарантіями здійснення інших принципів, а тим більше — такими, що впливають з інших принципів. Тільки реалізація всіх принципів у їх сукупності, в системі, у взаємозв'язку може привести до виконання завдань кримінального судочинства.

2. Характеристика деяких принципів кримінального процесу

Під час розкриття цього питання ми зупинимося тільки на деяких принципах кримінального процесу, які, на наш погляд, є суттєвими, тобто відображають природу кримінального процесу.

Принцип законності є найбільш важливим і універсальним за своїм характером принципом кримінального процесу.

Принцип законності – це вимога нормативного характеру, яка зобов'язує суд, суддю, прокурора, слідчого, орган дізнання, особу, яка проводить дізнання, а також усіх осіб, які беруть участь у справі, неухильно додержуватися вимог Конституції України, Кримінально-процесуального кодексу та чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Ніщо не може виправдати порушення закону.

Гарантією законності при здійсненні правосуддя є незалежність суддів і підкорення їх лише закону.

Вироки, ухвали і постанови суду, постанови судді, прокурора, слідчого, органу дізнання повинні ґрунтуватися на законі і бути обґрунтованими та мотивованими.

Принцип законності у кримінальному процесі *відображає такі положення:*

- 1) кримінальний процес застосовується тільки при наявності умов і підстав, встановлених законом (рішення і дії);
- 2) розслідування і розгляд кримінальних справ здійснюється тільки повноважними органами;
- 3) особам, що беруть участь у процесі, гарантовано виконання прав і свобод.

Реальне здійснення законності забезпечується системою встановлених гарантій. До них належать норми, які детально регламентують проведення всіх слідчих та судових дій, умови прийняття рішень.

Гарантіями законності у кримінальному процесі є також можливість оскарження рішень та дій органів розслідування, прокурора та суду; нагляд прокурора за органами дізнання та досудового слідства; можливість перегляду судових рішень, також і тих, що набрали законної сили.

Принцип державної мови судочинства

Державною мовою в Україні є українська (ч. 1 ст. 10 Конституції України). Саме цією мовою проводиться судочинство і лише як виняток — мовою більшості населення даної місцевості (ч. 1 ст. 19 КПК).

Особам, що беруть участь у справі (підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу тощо) і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача.

Хто є особою, яка не володіє мовою судочинства, закон не вказує. Володіння мовою припускає спроможність особи добре її розуміти і вільно висловлюватися.

Слідчі і судові документи, відповідно до встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, вручаються обвинуваченому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє (ч. 3 ст. 19 КПК).

Недотримання принципу мови, якою здійснюється провадження у кримінальній справі, тягне за собою несприятливі наслідки у вигляді скасування прийнятих у справі рішень.

Принцип права на свободу та особисту недоторканність

Цей принцип означає, що ніхто не може бути позбавлений волі, заарештований, затриманий за підозрою у вчиненні злочину, підданий особистому обшуку, приводу, поміщений до медичної установи для проведення експертизи, підданий примусовому заходу медичного чи виховного характеру, інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом.

Цей принцип закріплений у ст.ст. 28 і 29 Конституції, ст. 14 КПК України. Його зміст розкривається в таких положеннях:

- 1) кожний має право на свободу та особисту недоторканність;
- 2) особі може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі тільки за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили;
- 3) запобіжний захід у вигляді взяття під варту може застосовуватися до особи не інакше як за вмотивованим рішенням суду на підставах і в порядку, встановлених законом (ч.2 ст. 29 Конституції України). Підстави і порядок обрання цього запобіжного заходу передбачені у ст. ст. 148, 155 КПК;
- 4) короткочасне затримання особи за підозрою у вчиненні злочину може провадитися тільки на підставах і в порядку, передбаченими ст. 106, 106¹, 165² ч. 8 КПК України;
- 5) особистий обшук, якщо він проводиться не під час затримання особи чи її арешту, не при фізичному захопленні підозрюваного і не є складовою частиною обшуку в приміщенні або іншому приватному володінні особи, провадиться тільки за постановою судді (ст. ст. 177, 178, 184 КПК України);
- 6) поміщення обвинуваченого в медичну установу для проведення судово-психіатричної експертизи здійснюється тільки за постановою судді (ст. 205 КПК України);
- 7) у процесі провадження у кримінальній справі не допускається дій, що принижують честь та гідність особистості (ч. 3 ст. 193, ч. 2 ст. 194 КПК України).

Для забезпечення незалежності від органів і посадових осіб, що ведуть кримінальний процес закон передбачає додаткові гарантії недоторканності Президента, кандидатів у Президенти України, народних депутатів, кандидатів у народні депутати, суддів.

Явно незаконний арешт, затримання або привід, а також винесення суддями неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови тягнуть за собою кримінальну відповідальність ст.ст. 371, 375 КК України.

Принцип недоторканності житла

Він полягає в тому, що ніхто не має права без законної підстави увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому. Обшук, виїмка, огляд приміщень у громадян можуть проводитися лише на підставах і в порядку, передбачених законом. Конституція України проголошує, що кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення у них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення у них огляду чи обшуку може провадитися в іншому порядку, передбаченому КПК.

Конституція України проголошує, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими засобами одержати інформацію неможливо (ст. 31).

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених кримінально-процесуальним законом чи іншими законами України.

У разі наявності загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, взятих під захист, за письмовою заявою або письмовою згодою цих осіб можуть застосовуватися технічні

засоби отримання інформації, візуальне спостереження із застосуванням або без застосування звуко-, відеозапису, фото- і кінозйомки.

Зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів отримання інформації здійснюється за рішенням суду.

Принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом

Зазначений принцип кримінального процесу закріплений у цілому ряді конституційних норм, а також у КПК України (ст. 16). У відповідності зі ст. 21 Конституції всі люди вільні і рівні у своїй гідності і правах. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та рівні перед законом (ч. 2 ст. 24 Конституції). Процесуальне становище громадянина визначається не соціальними, майновими та іншими факторами, а тим, яким суб'єктом процесу він є: обвинуваченим, підозрюваним, потерпілим, свідком та якими правами у відповідності з цим він наділений.

Рівність усіх перед законом і судом означає, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, захисник, потерпілий, прокурор, а також цивільний відповідач у судовому розгляді мають рівні права щодо подання доказів, участі в їх дослідженні, заявленні клопотань та відстоюванні інших процесуальних інтересів. Вони обирають і відстоюють свою позицію самостійно і незалежно від суду, інших органів та осіб.

Будь-яке обмеження прав осіб — учасників кримінального провадження, а також встановлення для них переваг чи привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду і характеру занять, за мовними чи іншими ознаками не допускається.

Рівність громадян перед законом і судом проявляється ще й у тому, що при порушенні, розслідуванні, розгляді і вирішенні кримінальних справ щодо всіх громадян застосовується діюче кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство. Всі громадя-

ни несуть рівну відповідальність перед судами, не маючи при цьому ніяких переваг.

Як виняток із принципу рівності громадян, можна розглядати правила про недоторканність Президента України, кандидатів у Президенти, депутатів Верховної Ради України, кандидатів у депутати Верховної Ради України, суддів. Такий виняток необхідний для забезпечення належного виконання зазначеними особами їх функцій незалежно від незаконного впливу.

Принцип встановлення об'єктивної істини

Об'єктивна істина – відповідність висновків слідства і суду об'єктивній дійсності, фактичним обставинам розслідуваної події.

Відповідно до ст. 22 КПК України суд, слідчий, органи дізнання, прокурор зобов'язані всебічно, повно й об'єктивно досліджувати всі обставини справи.

Всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин справи – невід'ємна умова встановлення істини у кримінальній справі.

У відповідності зі ст. 22 КПК України прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність.

Із закону витікають декілька правових положень:

1. Вимоги всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи відносяться не до всіх учасників судочинства, а лише до посадових осіб та органів, зусиллями яких рухається кримінальний процес. Тільки вони повинні збирати докази, а потім всебічно та повно перевіряти їх; тільки ці органи повинні оцінити докази за внутрішнім переконанням, яке повинно ґрунтуватися на всебічному, повному та об'єктивному дослідженні доказів. Тільки ці органи при-

- ймають рішення, які визначають долю обвинуваченого та всього провадження у кримінальній справі.
2. Суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, не мають права перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого.
  3. Всебічність, повнота та об'єктивність — це вимоги, які характеризують засоби дослідження обставин справи та доказів. Кожна з них має свій зміст.
  4. Всебічність, повнота та об'єктивність взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Всебічність дослідження обставин справи означає, що слідчий, особа, яка провадить дізнання зобов'язані висунути та старанно перевірити всі можливі версії, що впливають з обставин справи: про характер злочину та особу, яка його вчинила; дослідити всі сторони справи, що розслідується.

Повнота дослідження обставин кримінальної справи означає встановлення всіх обставин, що входять у предмет доказування у кримінальній справі.

Об'єктивність дослідження означає неупередженість осіб, що проводять розслідування або судовий розгляд справи, встановлення і перевірку обставин, які обвинувачують особу у вчиненні злочину, так і тих, що виправдовують, а також тих обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

Порушення принципу всебічності, повноти та об'єктивності тягне за собою процесуальні наслідки: направлення на додаткове розслідування; закриття провадження у справі; винесення виправдовувального вироку; відміну вироку у апеляційній та касаційній інстанціях тощо.

Принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та підсудному права на захист

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист є необхідною умовою виконання завдань кримінального процесу. Тільки завдяки дотриманню цього принципу можна

запобігти грубим порушенням закону та засудженню невинуватого. Цей принцип закріплений, як у ст. 62 Конституції України, так і в ст. 15 КПК України і має дві взаємопов'язані сторони:

- по-перше, це право підозрюваного, обвинуваченого та підсудного на захист;
- по-друге, це гарантії здійснення такого права.

Право підозрюваного, обвинуваченого та підсудного на захист створює сукупність процесуальних прав, які дають можливість захищатися від пред'явленого обвинувачення та відстоювати інші права і законні інтереси.

Забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист складається з процесуальних засобів, які реально надані йому в ході провадження у кримінальній справі для захисту своїх прав та законних інтересів від підозри або обвинувачення.

Право обвинуваченого (підсудного) на захист являє собою сукупність суб'єктивних процесуальних засобів, використовуючи які він може протистояти висунутому проти нього обвинуваченню, знати, в чому його обвинувачують, заявляти клопотання, наполягати на зміні обвинувачення тощо.

Серед суб'єктивних прав підозрюваного в законі, насамперед, зазначене право знати, в чому його підозрюють. Важливість цього положення важко переоцінити: якщо особа не знає цього, то вона не може захищатися від підозри як обвинувачений і від обвинувачення.

Важливою гарантією забезпечення обвинуваченому права на захист є можливість скористатися допомогою захисника. Якщо обвинувачений побажав мати захисника, суд, суддя, слідчий, прокурор повинні забезпечити йому цю можливість.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення і надання правової допомоги при вирішенні справ у судах і інших органах в Україні діють адвокатури (ч. 2 ст. 59 Конституції).

Принцип презумпції невинуватості

Презумпція – це припущення, яке визнається істинним до того часу, поки воно не спростоване.

Принцип презумпції невинуватості означає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62 Конституції України).

Зміст цього принципу складають такі правила:

- 1) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 62 Конституції України);
- 2) обов'язок доказування винності обвинуваченого покладено на слідчого, прокурора, а в справах приватного обвинувачення – на потерпілого або його представника;
- 3) заборонено перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів (ч. 2 і 3 ст. 22 КПК);
- 4) обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях (ч. 3 ст. 62 Конституції);
- 5) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ч. 3 ст. 62 Конституції України);
- 6) недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінальної справи на досудовому слідстві і постановленням виправдовувального вироку – в стадії судового розгляду (п. 2 ст. 213, ч. 4 ст. 327 КПК);
- 7) до остаточного вирішення кримінальної справи та офіційного визнання особи винною у вчиненні злочину з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та будь-яких офіційних документах твердити, що дана особа є злочинцем.

Принцип здійснення правосуддя виключно судами
(ст. 15 КПК України, ч. 1 ст. 124 Конституції України).

Правосуддя в кримінальних справах здійснюється тільки судом. Делегування функцій судів, привласнення цих функцій інши-

ми органами чи посадовими особами не допускається. Не допускається також створення надзвичайних та особливих судів (ч. 5 ст. 125 Конституції).

***Принцип незалежності і недоторканності суддів,
підкорення їх лише закону
закріплений у ст. 126, ч. 2 ст. 127 і ч. 1 ст. 129 Конституції
України, які містять і основні гарантії його реалізації.
Незалежність і недоторканність суддів гарантується
Конституцією України і законами України***

Незалежність судової влади і її рівноправність з іншими гілками державної влади є ознакою правової держави, в якій кожний громадянин має право на захист своїх прав і свобод незалежним судом.

Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Втручання у здійснення правосуддя, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдати шкоди їх авторитету чи вплинути на неупередженість суду забороняється і тягне передбачену законом відповідальність. Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий та заарештований до винесення обвинувального вироку судом (ч. 2 і 3 ст. 126 Конституції України). Професійні судді не можуть належати до політичних партій, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (ч. 2 ст. 127 Конституції України).

Чинне законодавство встановлює **гарантії самостійності суддів і незалежності суддів**. Вони забезпечуються:

- особливим порядком призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів;
- незмінюваністю суддів та їх недоторканністю;

- порядком здійснення судочинства, встановленим процесуальним законом, таємницею постановлення судового рішення;
- заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- відповідальністю за неповагу до суду чи судді, встановленою законом;
- особливим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, встановленим законом;
- належним матеріальним та соціальним забезпеченням суддів;
- функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна, а також іншими засобами їх правового захисту.

Принцип змагальності судового розгляду

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, при якій функції обвинувачення і захисту відокремлені від функцій вирішення справи, виконуються суб'єктами, що користуються рівними правами у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом (ч. 5 ст. 16¹ КПК України), заявленні відводів і клопотань, виступах у судових дебатах, оскарженні процесуальних рішень (ст. 261 КПК України), а суд створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав (ч. 6 ст. 16¹ КПК, ст. 261 КПК), розглядає справу (ч. 7 ст. 16¹ КПК України).

Ознаки змагальності:

1. Наявність двох протилежних сторін – обвинувачення і захисту. Для повноцінного змагання необхідна присутність сторін у суді (ст. 45, 264, 262, 288–290 КПК України).

2. Процесуальна рівність сторін:

- закон стимулює активність у дослідженні доказів перш за все сторін, а не суду;
- суд сприяє вирішенню спорів, він зобов'язаний вживати заходів, що викривають або виправдовують підсудного (ст. ст. 22, 253, 260, 299, 315¹ КПК України).

3. Наявність незалежного від сторін суду, що керує процесом при розгляді кримінальної справи і вирішує справу:

- суд не може брати на себе здійснення ні обвинувальної, ні захисної функцій;
- незалежність суду означає, що не тільки суд не має права виконувати функції сторін, але й жодна зі сторін не може брати на себе навіть найменшу частку суддівської функції.

4. Елементи змагальності на досудовому слідстві у правовідносинах, де між стороною обвинувачення і захисту стоїть нейтральний арбітр — судовий орган, що приймає рішення у справі.

Однією з умов змагальності є диспозитивність у діях сторін, яка полягає у тому, що:

1) сфера дії вільного розсуду сторін (диспозитивності) у загальному вигляді окреслена у ч. 5 ст. 16¹ КПК, де сказано, що сторони користуються свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведеності їх переконливості перед судом. Конкретизація цих положень є у статтях, де йдеться про реалізацію особами — учасниками процесу своїх прав (наприклад, дачу показань тощо);

2) диспозитивність має місце також і у взаєминах сторони обвинувачення і суду при відмові обвинувача від обвинувачення. В таких випадках суд не вправі вимагати від обвинувача обвинувальної активності (ст. 264 КПК). Однак суд нерідко зв'язаний позиціями сторін і наданими ними доказами і тому не може бути визнаний, як і сторони, абсолютно вільним у виборі рішення (ст. ст. 253, 281, 290, 292, 299 та ін.).

Принцип гласності судового розгляду та його повне фіксування технічними засобами

Він означає, що кожний громадянин, який досяг 16 років, має право бути присутнім у залі судового засідання і що хід судового розгляду та його результати можуть висвітлюватися в засобах масової інформації або іншим способом доводитися до населення. Це —

так звана **зовнішня гласність**. Та коли справа слухається навіть у закритому судовому засіданні, даний принцип не виключається, оскільки діє так звана **внутрішня гласність** у вигляді присутності в судовому засіданні прокурора, потерпілого, підсудного, захисника та інших учасників судового розгляду. Крім того, вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно (ч. 4 ст. 20 КПК України).

Відкритий розгляд справ має не тільки позитивні, але й негативні наслідки. Тому КПК **передбачає виключення з принципу гласності, коли проводиться закритий судовий розгляд:**

- 1) Особи віком до 16 років допускаються до залу судового засідання тільки в випадках, коли вони є підсудними, потерпілими або свідками (ч. 4 ст. 271 КПК України);
- 2) В справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі;
- 3) В справах, коли відкритий судовий розгляд суперечить інтересам охорони державної таємниці або іншої захищеної законом таємниці;
- 4) Коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист.

Щодо повного фіксування судового процесу технічними засобами.

Слід зазначити, що повне фіксування судового процесу з допомогою звукозаписуючої апаратури чи інших технічних засобів здійснюється на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи в суді першої інстанції при розгляді справи по суті чи в апеляційному суді або за ініціативою суду.

Це фіксування здійснює секретар судового засідання або під його керівництвом інший працівник суду. Про те, що з метою повного фіксування судового процесу застосовуються технічні засоби, а також дані про їх технічні характеристики, зазначається в протоколі судового засідання. До протоколу додається звіт секретаря судового засідання, у якому похвилинно зазначаються відомості про процесуальні дії, виконані в судовому засіданні (ст. 87¹ КПК України).

Принцип обов'язковості рішень суду

Принцип обов'язковості рішень суду підкреслює авторитет судової влади і сприяє утвердженню режиму законності і зміцненню правопорядку в державі. Конституція України передбачає, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України (ч. 5 ст. 124).

Вирок, ухвала і постанова суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України (ст. 403 КПК України).

Принцип публічності

Назва цього принципу виходить від латинського *publicus*, що перекладається як "громадський, державний, який служить загальним інтересам".

Публічність у кримінальному процесі означає, що суд, прокурор, слідчий, орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання (ст. 4 КПК).

Принцип публічності діє на всіх стадіях кримінального процесу. Уповноважені органи та посадові особи здійснюють свої функції незалежно від волі та бажання установ, підприємств, громадян.

Але існують і **винятки із принципу публічності**:

1) справи приватного обвинувачення, які порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого, і закриваються за примиренням сторін (ч. 1 ст. 27 КПК України);

2) справи приватно-публічного обвинувачення (ст. 152 ч. 1 КК України), які порушуються або за скаргою потерпілої особи, або за її відсутності, коли потерпіла особа знаходиться в безпорадному стані, але закриватися за примиренням сторін вони не можуть (ч. 2, 3 ст. 27 КПК України).

Принцип вільної оцінки доказів

Цей принцип полягає в тому, що суд, прокурор, слідчий та особа, яка проводить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням і що ніякі докази для них не мають наперед установленної сили (ст. 67 КПК). Навіть такий авторитетний доказ, як висновок експерта, не є обов'язковим для особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора та судді, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку (ч. 4 ст. 75 КПК). Переоцінка ними доказового значення визнання підозрюваним і обвинуваченим своєї вини, висновку експерта, некритичне ставлення до них призводить до слідчих і судових помилок, прийняття неправильного рішення в справі, яке має бути змінене або скасоване.

Принцип безпосередності дослідження доказів

Цей принцип полягає в тому, що суд при розгляді кримінальної справи по суті повинен безпосередньо дослідити докази у справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи (ч. 1 ст. 257 КПК України). При цьому суд і учасники процесу сприймають доказову інформацію безпосередньо з першоджерел, що дозволяє уникнути викривлень і втрат.

Лише у випадках, передбачених законом, допускаються винятки з цього принципу, а саме:

- коли явка свідка чи потерпілого в судові засідання неможлива з поважних причин;
- коли справа розглядається у відсутності підсудного;
- за наявності істотних суперечностей між показаннями, які свідок, потерпілий чи підсудний дали у суді і під час досудового розслідування;
- у разі відмови підсудного давати показання на судовому слідстві;

- суд у виняткових випадках може звільнити потерпілого, свідків, щодо яких здійснюються заходи безпеки від обов'язку з'являтися в судові засідання за наявності письмового підтвердження показань, даних ними раніше.

Принцип безпосередності дослідження доказів діє і на стадії досудового розслідування, але, наприклад, при передачі справи органом дізнання слідчому, від одного слідчого іншому, при розслідуванні справи кількома слідчими й при використанні показань свідків і потерпілих, допитаних іншим слідчим за окремим дорученням слідчого, у провадженні якого знаходиться справа, дія цього принципу обмежується.

Принцип усності процесу

З безпосередністю тісно пов'язаний принцип усності, передбачений тією ж статтею КПК (ст. 257 КПК України).

Усність передбачає усну форму спілкування суб'єктів процесу і є методом дослідження доказів.

Принцип усності процесу передбачає усне обговорювання всіх обставин кримінальної справи; всі клопотання сторін оголошуються в суді; усно даються показання підсудними, потерпілими, свідками, оголошуються документи, що є в справі; судові дебати сторін провадяться лише в усній формі.

Слід зазначити, що на досудовому слідстві теж діє принцип усності, але клопотання можуть заявлятися лише письмово. Обвинуваченому та свідку, коли вони про це просять, надається можливість написати свої показання власноручно, про що робиться відмітка в протоколі допиту (ст. 146 КПК, ч. 3 ст. 170 КПК).

Література

1. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. — К., 1992.
2. Гласность судебной деятельности по уголовным делам. — К., 1993.
3. *Грошевой Ю.М.* Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. — Харьков, 1975.
4. *А.В. Гриненко, Г.К. Кожевников, С.Ф. Шумилин.* Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе. — Харьков, 1997.
5. *Стецовский Ю.К., Ларин А.М.* Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. — М., 1988.
6. *Строгович М.С.* Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. — М., 1984.
7. *Тыричев И.В.* Принципы советского уголовного процесса. — М., 1983.
8. *Удалова Л.Д.* Принцип презумпції невинуватості і деякі спірні питання щодо застосування // Тижневий ІАО “Проблеми політики, економіки, безпеки, міжнародних відносин”. — К., 2000, № 35 (279). С. 38–39.
9. *Удалова Л.Д., Новиков В.Д.* О равенстве граждан перед законом и судом: некоторые предложения в проект УПК Украины. — Тижневий ІАО. — К., 2000, № 7 (251). — С. 29–30.
10. *Удалова Л.Д., Телешун С.О., Осика С.Г.* Збірник статей щодо вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства. К.: Інга-Прес, 2000.
11. *Колодій А.М.* Принципи права України. — Київ, 1998.
12. *Маляренко В.Т.* Конституційні засади судочинства. — К., 1999.
13. *Шишкін В.* Диспозитивність — принцип судочинства. // Право України. — 1999. — № 6. — С. 10–16.
14. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар // За заг. ред. Маляренка В.Т., Гончаренка В.Г. — К.: Форум, 2003.

15. *Азаров Ю.І., Зайка С.О.* та ін. Кримінально-процесуальне право України. Загальна частина. — К., 2003.

16. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України: Навчальний посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2003.

17. *Кусемауль Р.* Право на ложь и молчание как элемент права на защиту // Рос. юстиция. — 2003. — № 2.

18. *Селина Е.* Состязательность в криминале специальных познаний по уголовным делам // Рос. юстиция. — 2003. — № 2.

19. *Молдован А.В.* Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження): Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.09 / КНУ ім. Т.Г. Шевченка. — К., 2003.

20. *Какуленко Т.* Право на захист відповідно до ст. 6 Конвенції “Про захист прав та основних свобод людини” // Право України. — 2004. — № 2.

21. *Маляренко В.* Про недоторканність майна та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства // Право України. — 2004. — № 7.

Контрольні запитання

1. Що таке принципи кримінального процесу?
2. Яка система принципів кримінального процесу і як вони між собою взаємодіють?

ТЕМА №4

Суб'єкти кримінально- процесуальної діяльності

- 1. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їх класифікація.*
- 2. Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес.*
- 3. Особи, які захищають свої або представлені інтереси у кримінальному процесі.*
- 4. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі.*

І. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їх класифікація.

У кримінальному судочинстві бере участь ряд органів і осіб – суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Крім основних суб'єктів цієї діяльності – суду, прокурора, слідчого, органу дізнання, у процесі беруть участь також і інші суб'єкти. Одні з них не мають своїх інтересів у процесі і залучаються до участі в ньому при провадженні окремих слідчих і судових дій. До них належать свідки, експерти, спеціалісти, поняті, перекладачі. Інші – беруть участь тому, що при розслідуванні і вирішенні кримінальної справи зачіпаються їх інтереси, і держава надає їм широкі процесуальні права, забезпечує можливість захищати свої інтереси активною участю в справі. Саме цих суб'єктів закон відносить до числа учасників процесу.

“Учасниками процесу” згідно з п. 8 ст. 32 КПК є обвинувачений, підозрюваний, захисник, а також потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники.

Коло суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності в КПК чітко не визначене. У ньому говориться про “осіб, які беруть участь в справі” (ст. ст. 19, 20, 22, 53, 87 КПК України), “учасників процесу” (розділ 3), “учасників судового розгляду” (ст. 261). Кого слід розуміти під “особами, які беруть участь у справі”, КПК не роз'яснює. Аналіз наведених статей кодексу дає змогу зробити висновок, що до числа осіб не входять лише державні органи і посадові особи, які ведуть процес.

“Учасники судового розгляду”, перелічені в ст. 261, 441, 442, 443 КПК, – це всі згадані “учасники процесу”, а також прокурор, законний представник неповнолітнього підсудного, представники

підприємств, установ і організацій, у яких навчався або працював неповнолітній, служби у справах неповнолітніх, а в разі необхідності й інші організації. Отже, коло учасників судового розгляду ширше, ніж коло учасників процесу, але воно не включає підозрюваного. Такі істотні недоліки кримінально-процесуального законодавства призвели до розбіжності й у теорії кримінального процесу. При аналізі кола органів і осіб, які беруть участь в кримінально-процесуальній діяльності, у теорії використовуються терміни “суб’єкти кримінально-процесуальної діяльності”, “учасники кримінального процесу”, притому в ці терміни вкладається різний або однаковий зміст. На наш погляд, поняття “суб’єкти” і “учасники” кримінального процесу за чинним законодавством є ідентичними за своїм змістом, але слід користуватися терміном “суб’єкти кримінально-процесуальної діяльності”, оскільки термін “учасники процесу” у КПК вживається в спеціальному і дуже вузькому значенні. Всі особи, які вступають між собою в процесуальні правовідносини, незалежно від обсягу їх прав і обов’язків, є суб’єктами кримінально-процесуальної діяльності. Не можна бути суб’єктом процесуальних правовідносин і не бути суб’єктом кримінального процесу.

Отже, на нашу думку, **суб’єкти кримінально-процесуальної діяльності** — це всі державні органи, посадові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов’язки.

Процесуальне положення, функції, що виконують суб’єкти кримінального судочинства, різноманітні. Так, одні суб’єкти ведуть кримінальний процес, інші — відстоюють у справі свої інтереси, треті — притягаються до кримінального провадження з метою виконання допоміжних функцій.

Це створює передумови для **класифікації суб’єктів кримінально-процесуальної діяльності на декілька груп:**

1. Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес: суд, суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, орган дізнання, особа, яка провадить дізнання. Це — основні суб’єкти, без яких неможлива кримінально-процесуальна діяльність.

2. Особи, які захищають свої права або представлені інтереси у кримінальному процесі: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача та відповідача.

3. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі: свідок, спеціаліст, експерт, перекладач, понятий, секретар судового засідання тощо. Вони не мають у справі самостійного інтересу і після виконання своїх функцій вибувають із процесу.

2. Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес

Суд

Суд — єдиний уповноважений державою орган, на який покладена функція правосуддя. Відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції України правосуддя здійснюють професійні судді і, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні.

Особи, що відповідно до закону призначені або обрані на посаду професійного судді, для здійснення правосуддя у кримінальних справах наділяються повноваженнями, передбаченими в КПК.

У кримінальному процесі суди розглядають справи по першій, апеляційній та касаційній інстанціях. Судочинство здійснюється суддею одноособово або колегіально (ст. 17 КПК України).

Кримінальні справи в суді першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який діє від імені суду, за винятком випадків, передбачених ч.2 та 3 ст.17 КПК України.

Кримінальні справи про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років, розглядається в суді першої інстанції колегіально судом у складі трьох осіб, якщо підсудний заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальні справи про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, в суді першої інстанції розглядаються судом у складі двох суддів і трьох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді.

Розгляд справ у апеляційному і касаційному порядку здійснюється відповідно апеляційними і касаційними судами у складі трьох суддів. Розгляд справ у виключному порядку

здійснюється апеляційними і касаційними судами у складі не менше трьох суддів.

При здійсненні правосуддя народні засідателі прирівнюються до суддів і мають право вирішального голосу.

Конституція України передбачає здійснення правосуддя судом присяжних. На сьогодні це положення є декларативним, оскільки не розроблене законодавство, що регулює порядок формування суду присяжних і процедуру здійснення ними правосуддя.

До повноважень суду слід також віднести:

- суддя дозволяє проведення деяких слідчих дій, а саме: обшуку у житлі або іншому володінні особи; примусової виїмки в житлі або іншому володінні особи тощо;
- суддя виносить постанову про обрання такого запобіжного заходу, як взяття під варту, продовження строку тримання під вартою тощо;
- суддя розглядає скарги на дії і рішення органу дізнання, слідчого і прокурора відносно порушення і розслідування кримінальної справи;
- суддя виносить постанову про закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав;
- суддя виносить постанову з клопотань про зняття судимості.

Прокурор

Конституція України, а саме ст. 121, визначає **основні напрямки діяльності прокуратури:**

- підтримання державного обвинувачення;
- здійснення представництва інтересів особи чи держави в суді у випадках, визначених у законі;
- дійснення нагляду за дотриманням законів органами, які ведуть оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство;
- здійснення нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при засто-

суванні інших заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;

- прокуратура продовжує виконувати функцію досудового слідства до завершення формування системи досудового слідства і введення в дію законів, які регулюють її функціонування.

Зазначені функції здійснює Генеральний прокурор України і підпорядковані йому прокурори.

Прокурор у кримінальному судочинстві:

- 1) порушує кримінальні справи про будь-які злочини;
- 2) здійснює нагляд за законністю й обґрунтованістю порушення кримінальної справи і відмови в порушенні кримінальної справи (ст. 100 КПК);
- 3) здійснює нагляд за дотриманням законів органами дізнання і досудового слідства (ст. 227 КПК);
- 4) бере участь у попередньому розгляді справи суддею щодо вирішення питання про можливість призначення справи до судового розгляду (ст. 240 КПК), висловлює свою думку щодо клопотань, заявлених іншими учасниками судового розгляду (ст. 240 КПК);
- 5) є учасником судового розгляду при розгляді кримінальної справи по суті, підтримує перед судом державне обвинувачення, подає докази, бере участь у дослідженні доказів, заявляє клопотання і висловлює свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду, викладає свої міркування з приводу застосування кримінального закону і міри покарання щодо підсудного, пред'являє або підтримує пред'явлений цивільний позов, якщо цього вимагає охорона прав фізичних чи юридичних осіб або державних інтересів (ст. 264 КПК);
- 6) вносить апеляційне подання на вирок, який не набрав законної сили, бере участь у розгляді справи судом апеляційної інстанції і висловлює свої думки щодо питань, винесених на розгляд (ст. ст. 347, 357 КПК);

7) бере участь у вирішенні питань, пов'язаних із виконанням вироку, і висловлює суду свою думку (ст. 411 КПК);

8) вносить подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (ст. 400⁷ КПК).

Діяльність прокурора в кримінальному судочинстві зводиться до виконання 2-х функцій:

- а) здійснення нагляду за дотриманням законів під час провадження у кримінальній справі;
- б) підтримання державного обвинувачення.

Повноваження слідчого у кримінальному процесі. Органи досудового слідства

У відповідності зі ст. 102 КПК України органами досудового слідства є:

- а) слідчі прокуратури;
- б) слідчі органів внутрішніх справ;
- в) слідчі органів безпеки;
- г) слідчі податкової міліції.

Зміст і напрямки діяльності слідчого визначаються завданнями кримінально-процесуального судочинства. На нього покладений обов'язок повно, всебічно й об'єктивно дослідити всі обставини вчиненого злочину, виявити всіх осіб, причетних до його вчинення, довести їх винність, встановити причини й умови, що сприяли вчиненню злочину.

Як суб'єкт кримінального процесу слідчий має процесуальну самостійність. Відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачене одержання згоди від прокурора, суду(судді), і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення.

При здійсненні своїх повноважень слідчий взаємодіє з органом дізнання. Відповідно до ч. 3 ст. 114 КПК слідчий по розслідува-

них ним справах має право давати органам дізнання доручення і вказівки про провадження розшукових та слідчих дій і вимагати від органів дізнання допомоги при провадженні окремих слідчих дій. Такі доручення і вказівки слідчого є для органів дізнання обов'язковими.

Під час проведення різних слідчих дій слідчий має право використовувати машинопис, звукозапис, стенографування, кіноз'йомку і відеозапис (ч. 6 ст. 114 КПК).

Відомчий контроль за діяльністю слідчого здійснює начальник слідчого відділу.

Начальник слідчого відділу здійснює контроль за своєчасністю дій слідчих із розкриття злочинів і запобігання їм, вживає заходів до найбільш повного, всебічного і об'єктивного провадження досудового слідства в кримінальних справах (ч. 1 ст. 114¹ КПК).

Начальник слідчого відділу має право перевіряти кримінальні справи, давати вказівки слідчому про провадження досудового слідства, про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення, про направлення справи, про провадження окремих слідчих дій, передавати справу від одного слідчого іншому, доручати розслідування справ декільком слідчим, а також брати участь у провадженні досудового слідства та особисто провадити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 114¹ КПК).

Формами реалізації повноважень слідчого у кримінальному процесі є:

- 1) проведення перевірки заяв і повідомлень про злочини і у відповідності з законом виносить постанову за результатами перевірки;
- 2) розслідування кримінальних справ одноособово;
- 3) участь у розслідуванні кримінальних справ у складі слідчих та слідчо-оперативних груп;
- 4) виконання окремих слідчих дій за дорученням інших органів розслідування і судів України та зарубіжних країн.

При провадженні досудового слідства санкція прокурора необхідна у таких випадках:

- відсторонення обвинуваченого від посади (ст. 147 КПК України);
- провадження обшуку, за винятком житла чи іншого володіння особи (ч. 3 ст. КПК);
- виїмки документів, що становлять державну таємницю, погодженням з керівником відповідної установи (ч. 3 ст. 178 КПК);
- тимчасового залишення засудженого в СІЗО чи в тюрмі і переведення з ВТК у СІЗО чи в тюрму (ст. 410¹ КПК).

Згода прокурора потрібна:

- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки (ст. 7 КПК);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 7² КПК);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим (ст. 8 КПК);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 9, 232¹ КПК);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки (ст. 10 КПК);
- при вирішенні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 11¹ КПК);
- поміщення обвинуваченого в медичний заклад для тривалого спостереження за ним при проведенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи (ст. 205 КПК);
- поміщення особи, яка у віці від 11 до 14 років вчинила суспільно-небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК передбачене покарання у вигляді позбавлення волі понад п'ять років, до приймальника-розподільника терміном до 30 діб (ст. 7³ КПК);

- провадження обшуку житла чи іншого володіння особи (ч. 5 ст. 177 КПК);
- обрання запобіжного заходу – тримання під вартою (ст. 165² КПК);
- продовження строків тримання під вартою (ст. 165³ КПК);
- накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ч. 4 ст. 187 КПК).

Прокурор затверджує:

- постанову слідчого про екстумацію трупа (ст. 192 КПК);
- постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру (п. 1 ч. 1 ст. 418 КПК);
- обвинувальний висновок (ст. 229 КПК).

Також прокурор продовжує строки досудового слідства (ст. 120 КПК) та відновлює слідство в закритій справі (ст. 216 КПК).

Органи дізнання. Особа, яка провадить дізнання.

На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили (ч. 1 ст. 103 КПК). Характерною рисою органів дізнання є те, що тільки їм, на відміну від інших суб'єктів кримінального процесу, надається право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

Органами дізнання є:

- 1) міліція;
1-1) податкова міліція – у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки;
- 2) органи безпеки – у справах, віднесених законом до їх відання;
- 3) начальники органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їх заступники з питань провадження дізнання – у справах про злочини, вчинені військовослуж-

бовцями Збройних Сил України та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, а командири (начальники) військових частин, з'єднань, начальники військових установ — у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, з'єднання, установи чи на військових об'єктах;

4) митні органи — у справах про контрабанду;

5) начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв і виховно-трудових профілакторіїв — у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ;

6) органи державного пожежного нагляду — у справах про пожежі і порушення протипожежних правил;

7) органи прикордонної служби — у справах про порушення державного кордону;

8) капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні;

9) командири кораблів — у справах про злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями, а також у справах про злочини, вчинені працівниками Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час походу за межами України.

Закон розрізняє поняття і компетенцію органів дізнання й особи, що проводить дізнання.

Начальник органу дізнання, призначає осіб для проведення дізнання, керує ними, несе повну відповідальність за якість проведення дізнання.

Всі рішення особи, що провадить дізнання, з найважливіших процесуальних питань повинні бути затверджені начальником органу дізнання. Начальник органу дізнання може давати вказівки особі, що провадить дізнання, які обов'язкові для виконання.

До повноважень органу дізнання та особи, яка провадить дізнання у кримінальному процесі, відносяться:

- 1) проведення перевірки заяв і повідомлень про злочини і у відповідності з законом винесення відповідних рішень за результатами перевірки;
- 2) за наявності законних повноважень – здійснення оперативно-розшукової діяльності з розкриття злочинів і розшуку підозрюваних і обвинувачених;
- 3) проведення дізнання з кримінальних справ;
- 4) виконання разових доручень слідчих;
- 5) участь у розслідуванні кримінальних справ у складі слідчо-оперативних груп.

Кримінально-процесуальне законодавство закріплює такі види дізнання:

- дізнання про злочини, що не є тяжкими;
- дізнання про злочини, що є особливо тяжкими та тяжкими.

Дізнання про злочини, що не є тяжкими або особливо тяжкими, провадиться у строк не більше десяти днів, починаючи з моменту встановлення особи, яка його вчинила. Якщо таку особу не встановлено, дізнання зупиняється з додержанням вимог, передбачених ст. 209 КПК (ч. 1 ст. 108 КПК).

Дізнання про особливо тяжкі та тяжкі злочини провадиться у строк не більше десяти днів з моменту порушення справи (ч. 2 ст. 108 КПК).

У разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу у порядку, передбаченому ст. 165² КПК, дізнання проводиться у строк не більше п'яти діб з моменту обрання запобіжного заходу.

Слід зазначити, що формами закінчення дізнання, не маючи значення, якого виду, у кримінальному процесі є:

- 1) складання постанови про направлення справи для провадження досудового слідства, яка затверджується прокурором;
- 2) складання постанови про закриття кримінальної справи за ст. 6 КПК.

3. Особи, які захищають свої або представлені інтереси в кримінальному процесі

Обвинувачений

Обвинуваченим є особа, щодо якої в установленому кримінально-процесуальним кодексом порядку винесена постанова про притягнення як обвинуваченого (ст. 43 КПК).

Притягнення як обвинуваченого відбувається тоді, коли слідчим зібрано достатньо доказів, що підтверджують вчинення злочину даною особою.

Після призначення справи до судового розгляду обвинуваченого називають **підсудним** (ч. 2 ст. 43 КПК), а обвинуваченого, щодо якого винесений обвинувальний вирок, називають **засудженим**.

Тільки суд своїм вироком може визнати обвинуваченого (підсудного) винним у вчиненні злочину і призначити йому кримінальне покарання (ст. 15 КПК).

Висунення особі обвинувачення приносить громадянину (його сім'ї та близьким) моральні страждання і може позначитися на їх майновому положенні, а також завдати і інші негативні наслідки, наприклад, обмеження його свободи, коли до нього застосовується такий запобіжний захід, як взяття під варту. Тому незаконне, необґрунтоване притягнення громадянина як обвинуваченого є грубим порушенням закону.

Обвинувачений – активний суб'єкт процесу. Його процесуальне положення визначається тим, що він обвинувачується у вчиненні злочину. Відповідно до цього:

– обвинуваченому надані права, що дають можливість захища-

- тися від обвинувачення; спростувувати його цілком або частково; сприяти встановленню пом'якшуючих провини обставин тощо;
- слідчий, прокурор мають право у встановленому законом порядку застосовувати до обвинуваченого з метою розкриття злочину, а суддя — для правильного вирішення справи заходи процесуального примусу (привід, взяття під варту тощо).

Наділені такими повноваженнями державні органи водночас (у своїх відносинах з обвинуваченим) є суб'єктами обов'язку щодо забезпечення його процесуальних прав та інтересів, що охороняються законом.

Процесуальне становище обвинуваченого характеризується тим, що він: по-перше, суб'єкт прав; по-друге, суб'єкт обов'язків; по-третє, особа, до якої можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, а до засудженого — кримінальне покарання; по-четверте, особа, показання якої є одним з джерел доказів.

Обвинувачений має право:

- знати, в чому його обвинувачують;
- давати показання з висуненого йому обвинувачення, відповідати на запитання або відмовитися давати показання і відповідати на запитання;
- подавати докази;
- заявляти відводи та клопотання;
- мати захисника і побачення з ним до першого допиту віч-на-віч;
- ознайомлюватися з матеріалами кримінальної справи після закінчення досудового слідства;
- брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції;
- подавати скарги на дії або рішення особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду;
- за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Підсудний має право на останнє слово.

Обвинувачений, який не володіє мовою судочинства, має право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді на рідній мові і користуватися послугами перекладача.

При постановленні виправдовувального вироку виправданний має право на відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконного засудження, притягнення як обвинуваченого незаконними діями органів дізнання, слідства, прокуратури і суду.

Обов'язки обвинуваченого:

- з'явитися за викликом;
- не залишати місця свого постійного проживання або тимчасового знаходження без дозволу слідчого або суду;
- не ухилятися від слідства та суду;
- не порушувати порядок в залі судового засідання і підкорятися вимогам головуючого (ст. 272 КПК України).

Слід зазначити, що в разі неявки обвинуваченого без поважних на те причин до слідчого, до нього може бути застосований привід на підставі відповідної постанови (ст. 136 КПК України).

Підозрюваний

Підозрюваним визнається (ч. 1 ст. 43¹ КПК):

- 1) особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину;
- 2) особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.

Особа набуває статус підозрюваного за результатами складання двох процесуальних актів: протоколу затримання та постанови про обрання одного з передбачених ст. 149 КПК України запобіжних заходів до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого.

Орган дізнання має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, лише при наявності однієї з таких підстав:

- 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;
- 3) коли на підозрюваному або на його одягу, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

При наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Крім підстав для затримання, необхідні також і мотиви застосування цього заходу, які залежать від суспільної небезпеки діяння, особистості підозрюваного, його поведінки тощо.

Право затримувати особу за підозрою у вчиненні злочину надане органу дізнання (ст. 106 КПК) і слідчому (ст. 115 КПК).

Максимальний строк, протягом якого особа може бути підозрюваним, згідно з КПК (ч. 8 ст. 165² КПК) – 15 діб.

За своїм процесуальним становищем підозрюваний є суб'єктом прав; суб'єктом обов'язків; особою, становище якої пов'язане з застосуванням заходів процесуального примусу; особою, показання якої є одним з джерел доказів у кримінальному процесі.

Підозрюваний має право:

- знати, в чому він підозрюється;
- вимагати перевірки судом чи прокурором правомірності свого затримання;
- давати показання, відповідати на запитання або відмовитися давати показання і відповідати на запитання;
- подавати докази;
- мати захисника і побачення з ним до першого допиту;
- заявляти відводи та клопотання;

- подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить дізнання та оперативно-розшукові дії, слідчого і прокурора;
- за наявності підстав — на забезпечення безпеки.

Підозрюваний зобов'язаний:

- з'являтися за викликом особи, що провадить дізнання, слідчого і прокурора;
- не ухилятися від дізнання і досудового слідства;
- не перешкоджати проведенню розслідування шляхом вчинення незаконних дій;
- дотримуватися правил внутрішнього розпорядку у місцях утримання затриманих.

У випадку неявки без поважних причин підозрюваний може бути підданий приводу. При невиконанні обраного ним запобіжного заходу, наприклад, у вигляді підписки про невиїзд, до підозрюваного може бути обраний більш суворий запобіжний захід.

Потерпілий

Потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілою на підставі постанови або ухвали (ст. 49 КПК).

У законі не сказано, чи може бути визнана потерпілою юридична особа (у ст. 49 КПК мова йде про «особу», якою може бути і юридична особа, а в ч. 2 ст. 49 КПК, яка передбачає права потерпілого — про громадянина). На наш погляд, було б доцільно поширити поняття “потерпілий” на всіх осіб, у тому числі й на юридичних, якщо їм злочином заподіяно шкоду.

Моральною є шкода, яка полягає в приниженні честі, гідності громадянина; **фізична** — в заподіянні тілесних ушкоджень, розлади здоров'я; **майнова** — у заподіянні матеріальної шкоди.

Потерпілий у кримінальному процесі бере участь: як суб'єкт прав та обов'язків, його показання є одним із джерел доказів; у справах приватного обвинувачення потерпілий може підтримува-

ти обвинувачення; при заявленні цивільного позову виступати як цивільний позивач.

Закон зазначає (ч. 5 ст. 49 КПК), що у справах, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені ст. 49 КПК мають його близькі родичі.

Потерпілий має право:

- давати показання, відповідати на запитання або відмовитися від цього;
- подавати докази;
- заявляти відводи та клопотання;
- знайомитися з усіма матеріалами кримінальної справи після закінчення досудового слідства, а в справах, в яких воно не проводилося, — після призначення справи до судового розгляду;
- брати участь в судовому розгляді;
- брати участь у судових дебатах;
- подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також на вирок або ухвалу (постанови) суду (судді);
- за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Потерпілий зобов'язаний:

- давати правдиві показання;
- не розголошувати даних досудового розслідування;
- за вимогою осіб, що ведуть розслідування, пред'являти наявні в нього предмети і документи, що мають значення для справи (ст. 66 КПК);
- у разі потреби подавати зразки для порівняльного дослідження і піддаватися освідуванню (ст. 199, 193 КПК);
- дотримуватися порядку судового розгляду (ст. 272 КПК).

За невиконання покладених на нього обов'язків потерпілий несе передбачену законом відповідальність.

Якщо потерпілий не з'явився без поважних причин, органи дізнання, слідчий, прокурор або суд мають право застосовувати до нього привід у порядку, передбаченому ст. ст. 135–136 КПК України.

За злісне ухилення від явки в суд, в орган досудового слідства або дізнання потерпілий відповідає за ч. 1 ст. 185³ і ст. 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивих показань — за ст. 384 КК України. За розголошення даних досудового слідства настає кримінальна відповідальність за ст. 387 КК України.

Цивільний позивач

Цивільним позивачем визнається громадянин, підприємство, установа чи організація, які зазнали матеріальної шкоди від злочину і висунули вимогу про відшкодування збитків відповідно до статті 28 КПК. Про визнання цивільним позивачем чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд — ухвалу (ч. 1 ст. 50 КПК).

Цивільний позивач має право:

- подавати докази;
- заявляти клопотання;
- брати участь в судовому розгляді;
- просити орган дізнання, слідчого і суд про вжиття заходів щодо забезпечення заявленого ними позову;
- підтримувати цивільний позов;
- ознайомлюватися з матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства, а в справах, у яких воно не провадилось, — після призначення справи до судового розгляду;
- заявляти відводи;
- подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також подавати скарги на вирок або

- ухвали суду в частині, що стосується цивільного позову;
- за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Цивільний позивач зобов'язаний:

- на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора і суду пред'являти всі необхідні документи, які зв'язані з заявленим позовом;
- підкорюватися розпорядженням головуючого і не порушувати порядок під час судового засідання (ст. 272 КПК).

Цивільний відповідач

Як цивільних відповідачів може бути притягнуто батьків, опікунів, піклувальників або інших осіб, а також підприємства, установи та організації, які в силу закону несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями обвинуваченого. Про притягнення як цивільного відповідача особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу (ст. 51 КПК).

Цивільний відповідач має право:

- заперечувати проти висуненого позову;
- давати пояснення по суті висуненого позову;
- подавати докази;
- заявляти клопотання;
- ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються цивільного позову, з моменту закінчення досудового слідства, а в справах, у яких воно не проводилося, – після призначення справи до судового розгляду;
- брати участь в судовому розгляді;
- заявляти відводи;
- подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також подавати скарги на вирок і ухвалу суду в частині, що стосується цивільного позову;

— за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Цивільний відповідач зобов'язаний:

- виконувати винесені відповідно до закону постанови слідчого;
- не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора дані досудового слідства;
- дотримуватися порядку під час судового засідання і підпорядковуватися розпорядженням головуючого (ст. 272 КПК).

Представники потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача

Представниками потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача можуть бути адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи — за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду (ч. 1 ст. 52 КПК).

Коли цивільним позивачем або цивільним відповідачем є підприємство, установа чи організація, то представниками їх інтересів може бути спеціально уповноважена ними на те особа.

Підставою для допуску особи як представника є:

- для адвоката — ордер, виданий адвокатським об'єднанням;
- для законного представника — документ, що підтверджує його відношення до потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;
- для близьких родичів і інших осіб — належним чином оформлене доручення.

Представники користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють.

Представник не вправі використовувати свої повноваження на шкоду інтересам особи, яку він представляє.

Особа, допитана або яка підлягає допиту як свідок, не може бути представником у справі.

Ст. 63 КПК передбачає й інші обставини, що виключають участь у справі представників. Представниками потерпілого, цивільного позивача та відповідача не можуть бути:

- особа, яка брала участь у цій справі як слідчий, або особа, що провадила дізнання, прокурор, суддя, секретар судового засідання, експерт, захисник;
- особа, яка допитувалась або підлягає допиту як свідок;
- особа, що є родичем кого-небудь із складу суду або обвинувача.

Адвокат не може брати участь у справі як представник потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача також і за обставин, визначених у статті 61 КПК.

Захисник

Захисник — це особа, яка уповноважена у передбаченому законом порядку здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених і виправданих і надавати їм необхідну юридичну допомогу.

Захисник — це самостійний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності. Закон наділяє його комплексом процесуальних прав і обов'язків для здійснення захисту інтересів підозрюваного й обвинуваченого.

Як захисники допускаються:

- особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю;
- інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;
- близькі родичі підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни та піклувальники.

Повноваження захисника на участь у справі стверджуються:

- 1) адвоката — ордером адвокатського об'єднання;
- 2) адвоката, який не є членом адвокатського об'єднання, угодою, інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на

надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи — угодою або дорученням юридичної особи;

3) близькі родичі, опікуни або піклувальники — заявою обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого про їх допуск до участі в справі як захисників.

Захисник допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу. Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисники допускаються до участі в справі з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів досудового слідства. У випадках, коли відповідно до вимог статті 45 КПК участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники як захисники можуть брати участь у справі лише одночасно з захисником — адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Про допуск захисника до участі в справі особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя виносить постанову, а суд — ухвалу.

Адвокат не має права відмовитися від прийнятого на себе зобов'язання щодо захисту обвинуваченого та підозрюваного.

Закон не обмежує кількість захисників, які можуть одночасно захищати одного обвинуваченого.

Захисник може брати участь у справі за угодою і за призначенням. Як правило, захисник запрошується самим підозрюваним, обвинуваченим, підсудним чи засудженим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. Особа, яка провадить дізнання, слідчий, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка утримується під вартою, допомогу у встановленні зв'язку з захисником або особами, які можуть запросити захисника. У тих випадках, коли участь захисника в справі закон визнає обов'язковою, але підозрюваний чи обвинувачений, інші особи за його дорученням чи проханням не запросили захисника, він призначається особою, яка провадить дізнання, слідчим чи судом через адвокатське об'єднання.

У разі неможливості участі в справі захисника, якого обрав підозрюваний чи обвинувачений (наприклад, він тяжко хворий, перебуває в тривалому відрядженні тощо), особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суд можуть призначити іншого захисника у встановленому законом порядку через адвокатське об'єднання.

Захисник діє не замість обвинуваченого (підозрюваного), він діє поряд з ним. Захисник повинний погоджувати з обвинуваченим (підозрюваним) як свою позицію, так і намір використовувати те або інше право цих осіб (порушувати клопотання тощо).

Обвинувачений у будь-який момент процесу має право відмовитися від захисника взагалі, запросити іншого або порушити клопотання щодо заміни захисника. Дане право належить і підозрюваному, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції є обов'язковою:

1) у справах осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до вісімнадцяти років, — з моменту визнання особи підозрюваною чи висунення їй обвинувачення;

2) у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо) не можуть самі реалізувати своє право на захист, — з моменту затримання особи чи висунення їй обвинувачення або з моменту встановлення цих вад;

3) у справах осіб, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство, — з моменту затримання особи чи висунення їй обвинувачення;

4) коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення — з моменту затримання особи чи висунення їй обвинувачення;

5) при провадженні справи про застосування примусових заходів медичного характеру — з моменту встановлення факту наявності у особи душевної хвороби;

6) при провадженні справи про застосування примусових заходів виховного характеру — з моменту першого допиту неповноліт-

нього або з моменту поміщення його до приймального-розподільника.

У суді апеляційної інстанції участь захисника у випадках, передбачених ч. 1 ст. 45 КПК України, є обов'язковою, якщо в апеляції ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого.

Захисник має право:

- до першого допиту підозрюваного чи обвинуваченого мати з ним конфіденційне побачення, а після першого допиту — без обмеження їх кількості та тривалості;
- мати побачення з засудженим чи з особою, до якої застосовано примусові заходи медичного чи виховного характеру;
- бути присутнім на допитах підозрюваного, обвинуваченого, а також при провадженні інших слідчих дій, виконуваних за їх участю або клопотанням, чи за клопотанням самого захисника, а при виконанні інших слідчих дій — з дозволу дізнавача, слідчого;
- застосовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких бере участь захисник; також при ознайомленні з матеріалами справи — з дозволу особи, яка провадить дізнання, чи слідчого; у суді, якщо справа розглядається у відкритому судовому засіданні, — з дозволу судді чи суду;
- брати участь у судових засіданнях;
- ставити в судовому засіданні питання підсудним, потерпілим, свідкам, експерту, спеціалісту, позивачу і відповідачу, брати участь у дослідженні інших доказів;
- подавати докази, заявляти клопотання і відводи, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду, оскаржувати дії і рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду;
- виступати в судових дебатах;
- знайомитися з протоколом судового засідання та подавати на нього зауваження;

- знати про принесені в справі подання прокурора, апеляції, подавати на них заперечення;
- брати участь в засіданнях суду при апеляційному розгляді справи;
- збирати відомості про факти, що можуть використовуватися як докази в справі, в тому числі запитувати і одержувати документи чи їх копії від громадян та юридичних осіб, знайти місця на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян з необхідними документами, крім тих, таємниця яких охороняється законом, одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань, опитувати громадян;
- за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Захисник зобов'язаний:

- своєчасно з'явитися для участі у виконанні процесуальних дій, в яких його участь є обов'язковою;
- не має права розголошувати дані, які стали йому відомі в зв'язку з виконанням його обов'язків;
- не перешкоджати встановленню істини в справі шляхом вчинення дій, спрямованих на те, щоб схилити свідка чи потерпілого до відмови від показань або до дачі завідомо неправдивих показань, схилити експерта до відмови від дачі висновку чи дачі завідомо неправдивого висновку, іншим чином сфальсифікувати докази у справі або затягнути розслідування чи судовий розгляд справи;
- використати всі зазначені в законі засоби захисту з метою з'ясування обставин, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого і підсудного або пом'якшують чи виключають їх відповідальність, і надавати їм необхідну юридичну допомогу;
- дотримуватися встановленого порядку при розслідуванні та судовому розгляді справи;
- вказувати, для встановлення яких обставин ним порушено клопотання.

4. Особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі

Перекладач — це викликана слідчим, особою, що провадить дізнання, суддею чи судом особа, що вільно володіє мовою, якою ведеться судочинство, а також рідною чи іншою мовою, якою володіють особи, що залучаються до участі в кримінально-процесуальній діяльності, і усно перекладає з однієї мови на іншу, а також робить письмовий переклад процесуальних документів, що підлягають врученню обвинуваченому, підсудному, який не володіє мовою судочинства, на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє.

Особа вважається такою, що не володіє мовою, якою ведеться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно говорити нею.

На жаль, КПК не закріплює прав перекладача, окрім права на забезпечення безпеки (ст. 52¹ ч. 4, ст. 128 КПК). Але як учасник слідчих дій він має ті ж самі права, що і поняті.

Перекладач має право:

- робити зауваження з приводу проведення слідчих дій, які повинні бути занесені в протокол;
- на відшкодування витрат, пов'язаних із явкою за викликом до органів дізнання, слідчого, прокурора, судді і суду;
- на зберігання середньомісячного заробітку за місцем роботи за час, витрачений у зв'язку з явкою за викликом;
- на винагороду за виконання дорученої роботи, якщо вона не входить до його обов'язку по службі (ст. 92 КПК);
- за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Перекладач зобов'язаний:

- з'явитися за викликом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді і суду;
- зробити повно й точно доручений йому переклад;
- не розголошувати без дозволу слідчого дані досудового слідства;
- не має права втручатися в діяльність слідчого чи суду і давати будь-яку оцінку показанням окремих осіб, повідомлення яких він перекладає;
- дотримуватися порядку судового розгляду.

За злісне ухилення від явки до суду, органів дізнання або слідчого перекладач несе адміністративну відповідальність за ст. 185⁴ Кодексу про адміністративні правопорушення.

Слідчі органи, суддя і суд повинні роз'яснити перекладачу його обов'язки і попередити про кримінальну відповідальність за відмову виконати обов'язки перекладача за ст. 385 КК і за завідомо неправильний переклад за ст. 384 КК України, про що від нього відбирається підписка (ч. 3 ст. 128 КПК).

Правила ст. 128 КПК України поширюються на особу, запрошену до участі в процесі для роз'яснення знаків німого або глухого.

Поняті

Понятій — це не заінтересована у справі особа, яка на запрошення особи, що провадить дізнання, чи слідчого присутня при провадженні передбачених КПКУ слідчих дій і своїм підписом засвідчує відповідність записів у протоколі виконаним діям (ст. 127 КПК).

При провадженні обшуку, виїмки, огляду, пред'явленні осіб і предметів для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події, опису майна обов'язкова присутність не менше двох понять.

До участі у проведенні освідчування поняті можуть бути залучені у разі, якщо слідчий визнає це за необхідне.

Як поняті запрошуються особи, не заінтересовані у справі.

Понятими не можуть бути:

– потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники органів дізнання і досудового слідства.

Поняті зобов'язані:

- 1) бути присутніми під час провадження слідчих дій;
- 2) по закінченню слідчих дій завірити своїм підписом в протоколі факт, зміст і результати слідчої дії.

Поняті мають право:

- 1) робити зауваження з приводу проведення слідчих дій, які мають бути занесені в протокол;
- 2) на відшкодування витрат і виплату винагороди в зв'язку з викликом для участі в слідчих діях;
- 3) за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

У протоколі слідчої дії має бути вказана точна адреса понять. При необхідності вони можуть викликані для допиту як свідки про обставини проведеної в їх присутності слідчої дії.

Свідок – це учасник кримінального процесу, якому відомі які-небудь обставини справи і немає обставин, які б були перешкодою для його допиту.

Будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незалежно від його становища може бути допитаний як свідок, крім випадків, встановлених законом. Вік свідка кримінально-процесуальним законодавством не обмежений. Але є особливості допиту неповнолітнього свідка. Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом слідчого – віком до шістнадцяти років проводиться за правилами статті 167 КПК в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього (ч. 1 ст. 168 КПК). Закон забороняє домагатися показань від свідка шляхом насильства, погроз або інших незаконних заходів (ч. 3 ст. 22 КПК).

Не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані.

Свідок має право:

- давати показання рідною мовою або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;
- заявляти відвід перекладачу;
- знати, у зв'язку з чим і в якій справі він допитується;
- власноручно викладати свої показання в протоколі допиту;
- користуватися нотатками і документами при дачі показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко тримати в пам'яті;
- відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів;
- знайомитися з протоколом допиту і клопотати про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, власноручно робити такі доповнення і зауваження;
- подавати скарги прокурору на дії дізнавача і слідчого;
- одержувати відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для дачі показань;
- за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Свідок зобов'язаний:

- з'являтися за викликом в зазначені місце і час;
- давати правдиві показання про відомі йому обставини справи.

Якщо свідок не з'явиться без поважних на те причин, орган дізнання, слідчий, прокурор або суд мають право застосувати до нього привід через органи внутрішніх справ у порядку, передбаченому ст. ст. 135 і 136 КПК України.

У випадку, передбаченому в частині 2 ст. 70 КПК України, суд має право також накласти грошове стягнення до половини мінімаль-

ного розміру заробітної плати. Питання про грошове стягнення вирішується судом у судовому засіданні при розгляді справи, у якій свідок викликався. Воно може бути вирішене в іншому судовому засіданні з викликом цього свідка. Його неявка без поважних причин не перешкоджає розгляду питання про накладення грошового стягнення.

За дачу завідомо неправдивих показань свідок несе кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання свідок несе відповідальність відповідно за ч. 1 ст. 185³ або ст. 185⁴ КУпАП, а за відмову дати показання про відомі обставини в справі – за ст. 385 КК України.

Ст. 69 КПК України закріплює перелік осіб, які не підлягають допиту як свідки, і осіб, які мають право відмовитися давати показання як свідки.

Не можуть бути допитані як свідки:

1) адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі – з приводу того, що їм довірено або стало відомим при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості;

2) захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача – про обставини, які стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірцям;

3) особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них;

4) свідок, який відповідно до статті 52³ КПК дає показання під псевдонімом, – щодо дійсних даних про його особу;

5) особа, яка має відомості про дійсні дані про свідка, який відповідно до статті 52³ КПК дає показання під псевдонімом, — щодо цих даних.

Відмовитися давати показання як свідки мають право:

1) члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного;

2) особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки **особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв — без згоди дипломатичного представника.**

Спеціаліст — це особа, яка володіє науковими технічними та іншими спеціальними знаннями і навичками і яка за викликом слідчого, суду надає їм необхідну допомогу у проведенні й оформленні слідчих і судових дій.

Закон не обмежує коло слідчих та судових дій, для участі у провадженні яких може залучатись спеціаліст.

Слідчий і суд викликають спеціаліста у випадках, коли визнають за необхідне використовувати його спеціальні знання та навички.

Випадки обов'язкової участі спеціаліста:

1) при зовнішньому огляді трупа і судово-медичному освідуванні особи обов'язкова участь судово-медичного експерта або лікаря (ч.1 ст.192, ч.2 ст.193 КПК України);

2) при екстумації трупа — обов'язкова присутність судово-медичного експерта (ч.2 ст.192 КПК України);

3) при допиті неповнолітнього свідка віком до 14 років, а за розсудом слідчого — до 16 років, обов'язкова участь педагога, а при необхідності лікаря (ч.1 ст. 168, ч.1 ст.307 КПК України);

4) якщо неповнолітній не досяг 16 років або визнаний розумово відсталим, при висуненні йому обвинувачення та його допиті за розсудом слідчого чи прокурора або за клопотанням захисника можуть бути присутні педагог або лікар (ч.2 ст.438 КПК).

До осіб, які викликаються як спеціалісти, закон висуває дві основні вимоги:

- бути незацікавленими у результатах справи;
- бути компетентним, тобто мати необхідні спеціальні знання і навички (ч. 1 і 4 ст. 128¹ КПК України).

Спеціаліст має право:

- звертатися з дозволу слідчого з запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні слідчої дії;
- робити заяви, які пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів;
- знайомитися з протоколом слідчої дії;
- висловлювати свої зауваження щодо його змісту;
- підписувати протокол;
- на відшкодування витрат, пов'язаних з явкою за викликом в органи дізнання, до слідчого, прокурора та в суд;
- на зберігання середнього заробітку за місцем роботи за час, витрачений ним на явку за викликом;
- на винагороду за виконання своїх обов'язків, якщо виконання дорученої йому роботи не входить в обов'язок по службі (ст. 92 КПК України);
- за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Спеціаліст зобов'язаний:

- з'являтися за викликом;
- брати участь у проведенні слідчих дій, використовуючи свої спеціальні знання та навички для допомоги слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів;

- звертати увагу слідчого на обставини, які пов'язані з виявленням та закріпленням доказів;
- давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають у процесі проведення слідчих дій.

Експерт — це незацікавлена особа, яка володіє науковими, технічними та іншими спеціальними знаннями й навичками, які є необхідними для дачі висновку з досліджуваних питань.

Як експерт може бути залучена будь-яка особа, що має необхідні спеціальні знання для надання висновків з питань, які досліджуються, незалежно від того, працює вона в державному експертному закладі чи є професійним експертом, займається судово-експертною діяльністю на підприємницькому рівні на підставі ліцензії, чи запрошується до проведення експертизи за одноразовою угодою.

Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. У разі необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо.

Питання, які ставляться експертові, і його висновок по них не можуть виходити за межі його спеціальних знань.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого або які раніше були ревізорами в справі.

Експерт має право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються експертизи;
- порушувати клопотання про надання нових матеріалів, необхідних для дачі висновку;
- з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або суду бути присутнім при провадженні допитів та інших слідчих дій і задавати особам, що допитуються, запитання, які стосуються експертизи;

- вказувати в акті судової експертизи на виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи, і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- подавати скарги на дії особи, в провадженні якої знаходиться справа, якщо ці дії порушують права судового експерта (п. 2 і п. 4 ч. 1 ст. 13 Закону “ Про судову експертизу”);
- на відшкодування витрат, пов’язаних з явкою за викликом в орган дізнання, до слідчого, прокурора та в суд ;
- на виплату середньої заробітної платні за час, витрачений в зв’язку з явкою за викликом;
- на виплату винагороди за виконання своїх обов’язків, якщо виконання дорученої роботи не входить в його обов’язки по службі (ст.92 КПК України);
- за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Експерт зобов’язаний:

- з’являтися за викликом;
- дати правильний висновок на поставлені запитання.

За злісне ухилення від явки до суду, в органи досудового слідства або дізнання, експерт несе відповідальність відповідно за ч. 2 ст. 185³ або ст. 185⁴ КУпАП , а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов’язків — відповідно за ст.ст. 384-385 КК України.

Розмежування повноважень експерта і спеціаліста полягає в тому, що знання і навички спеціаліста використовуються лише для надання допомоги слідчому в безпосередньому виявленні, закріпленні та вилученні доказів у процесі слідчих дій.

Експертиза проводиться лише після порушення кримінальної справи на підставі постанови слідчого або ухвали суду чи постанови судді. Це самостійна діяльність експерта, він має справу вже із зібраними доказами, при вивченні яких встановлює нові фактичні дані і складає за результатами висновок експерта, який є самостійним джерелом доказів (ч. 2 ст. 65 КПК).

Обов'язкове призначення експертизи (ст. 76 КПК України)

Експертиза призначається обов'язково:

- 1) для встановлення причин смерті;
- 2) для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;
- 3) для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого при наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;
- 4) для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені статтею 155 КК України;
- 5) для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Література

1. *Бушуев Г.И.* Судья в уголовном процессе.— М., 1984 г.
2. *Гуляев А.П.* Следователь в уголовном процессе.— М., 1981.
3. *Денежкин В.А.* Подозреваемый в советском уголовном процессе.— Саратов, 1982.
4. *Кокорев Л.Д.* Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе.— Воронеж.— 1964.
5. *Кокорев Л.Д.* Подсудимый в советском уголовном процессе. Воронеж, 1973.
6. *Міхєєнко М.М.* Громадське обвинувачення і громадський захист у радянському кримінальному судочинстві.— К., 1963.
7. *Нор В.Т.* Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве.— К., 1989.
8. *Рожнова В.В.* Переконавання і примус як форми взаємопорозуміння та взаємодії державних органів з населенням під час розслідування кримінальних справ // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових статей.— Донецьк, 2000.— Вип. 2.
9. *Саркисянц Г.П.* Законный представитель несовершеннолетнего обвиняемого в суде.— Ташкент., 1985.
10. *Святоцький О.Д.* *Міхєєнко М.М.* Адвокатура України.— К., 1997.
11. *Стецовский Ю.И.* Уголовно-процессуальная деятельность защитника.— М., 1982.
12. *Шумський П.В.* Прокуратура України.— К., 1998.
13. *Удалова Л.Д.* Процесуальна самостійність слідчого: чи існує вона? // Тижневий ІАО.— К., 2000.— № 33 (229).— С. 31—32.
14. *Удалова Л.Д.* Подозреваемый в уголовном процессе: некоторые предложения по усовершенствованию уголовно-процессуального законодательства // Тижневий ІАО.— К., 2000.— № 5 (249).— С. 28—29
15. *Удалова Л.Д.* Секретарь судебного заседания: некоторые предложения в проект УПК Украины // Тижневий ІАО “Проблеми

політики, економіки, безпеки, міжнародних відносин.— К., 2000, № 8 (252).— С. 30.

16. *Удалова Л.Д.* Общественный защитник и общественный обвинитель: целесообразность существования этого института // Тижневий ІАО.— К., 2000, № 24 (268).— С. 31—32.

17. *Удалова Л.Д., Телешун С.О., Осика С.Г.* Збірник статей щодо вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства.— К.: Інґа-Прес, 2000.

18. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України: Начальний посібник.— Київ.: Юрінком Інтер, 2003.

19. *Удалова Л.Д.* Кримінально-процесуальний кодекс України з огляду на права і свободи людини та громадянина // Тижневий ІАО.— № 24.— 2004.

20. *Удалова Л.Д.* Деякі проблеми допиту обвинуваченого та підозрюваного у кримінальному судочинстві // Тижневий ІАО.— № 36.— 2004.

21. *Шпотаківська О.В.* Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.09 // НАВСУ.—К., 2005.

22. *Озерська А.* Правові гарантії обвинуваченого та шляхи їх вдосконалення у кримінальному процесі // Право України.— 2004.— № 8.

23. *Баштега Р.* Охорона таємниці у кримінальному судочинстві // Право України.— 2004.— № 6.

Контрольні запитання

1. Поняття суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та їх класифікація.

2. Поняття і процесуальні повноваження особи, яка провадить дізнання.

3. Захисник у кримінальній справі, його права та обов'язки.

4. Повноваження слідчого і начальника слідчого підрозділу.
5. Поняття обвинуваченого, його права та обов'язки.
6. Підозрюваний та його процесуальне становище.
7. Потерпілий, його права та обов'язки.

ТЕМА №5

Докази і доказування у кримінальному процесі

- 1. Поняття і значення кримінально-процесуального доказування.
Предмет та межі доказування.*
- 2. Поняття доказів та їх джерел у кримінальному процесі.
Види джерел доказів.*

1. Поняття і значення кримінально-процесуального доказування.

Предмет і межі доказування

У кожній кримінальній справі необхідно встановити всі суттєві для його вирішення обставини. Пізнання їх здійснюється шляхом кримінально-процесуального доказування. Пізнати факти можливо різними засобами: шляхом логічного аналізу, наукового експерименту тощо. І хоча отримані при цьому результати можуть бути правильними, істинними, вони не будуть мати кримінально-процесуального значення доти доки, їх відповідність дійсності не буде доказана у встановленому законом порядку.

Таким чином, пізнання та доказування — це поняття не рівнозначні. Доказування відрізняється від пізнання тим, що воно регламентоване правом. Закон встановлює предмет, межі, форми, засоби та способи доказування. Процесуальне доказування можливе лише за допомогою доказів, отриманих належним способом та із встановлених законом джерел. Обставини кримінальної справи повинні бути не тільки пізнані, але й зафіксовані у встановленому законом порядку.

Кримінально-процесуальне доказування відрізняється від логічного доказування: воно не зводиться тільки до логічних операцій, а складається, в основному, із практичної діяльності щодо встановлення обставин вчиненого злочину. Особливістю встановлення істини у кримінальній справі є те, що злочин для суб'єкта доказування — подія минулого, і тому доказування являє собою відновлення обставин його вчинення за інформацією, що залишилася у свідомості людей та на матеріальних об'єктах.

Доказування у кримінальному процесі — це здійснювана у встановленому законом порядку діяльність органів слідства, прокуро-

ра, суду, особи, що провадить дізнання за участю інших суб'єктів процесу із збирання, перевірки та оцінки доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування.

Всі елементи доказової діяльності: збирання, перевірка та оцінка доказів нерозривно пов'язані між собою, зустрічаються на всіх стадіях процесу, в тих процесуальних формах, які відповідають завданням конкретної стадії і встановленому в ній порядку провадження.

Доказування являє собою пізнавальний процес, якому притаманні єдність емоційного і раціонального, суб'єктивного і об'єктивного, безпосереднього і опосередкованого, який проявляється у всіх його взаємопов'язаних елементах.

Доказування в кримінальному процесі – це практична діяльність, яка чітко регламентована процесуальним законом.

У зв'язку з цим постає важливе питання про співвідношення доказування і оперативно-розшукової діяльності. Іноді стверджують, що оперативно-розшукова діяльність повинна розглядатися як складова частина етапів доказування, пов'язаних з виявленням доказів. Таке судження неправильне. Виявлення доказів непроцесуальним шляхом, поза передбаченими законом процесуальними умовами не допускається. Доказування є там, де розпочинається процесуальна діяльність, яка врегульована нормами КПК, де виявлення предметів, документів, слідів злочину провадиться в установленому законом порядку і закріплюється уповноваженими на це особами – слідчим, особою, яка провадить дізнання, прокурором і суддями. Зовсім не применшуючи значення оперативно-розшукової діяльності в розкритті злочину, виявленні та затриманні злочинця, треба категорично підкреслити, що подібну діяльність ні за яких умов не можна розглядати як складову частину доказування. Ця діяльність може привести до виявлення необхідних джерел інформації, але взяті з них певні відомості про факти можна використовувати тільки при проведенні слідчих і судових дій, у відповідності з процесуальним законом.

Доказування – це процесуальна діяльність органів слідства, прокуратури і суду, пов'язана з оперуванням доказів. Ця діяльність

дуже складна і передбачає ряд етапів або елементів. Суб'єкти, які ведуть процес, повинні зібрати необхідні в справі докази, закріпити їх в порядку, встановленому законом, перевірити їх, відповідно оцінити і прийти до певних висновків у справі. Отже, підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що **елементами процесу доказування** як дослідження є **збирання, перевірка та оцінка доказів і їх джерел**.

Кримінально-процесуальне доказування регулюється нормами КПК, які в своїй сукупності називаються **доказовим правом**.

До системи норм доказового права входять:

- 1) норми глави 5 КПК “Докази”, які регулюють, зокрема, предмет доказування в кримінальній справі, поняття та оцінку доказів і їх процесуальні джерела;
- 2) норми-принципи кримінального процесу;
- 3) норми, які передбачають права й обов'язки суб'єктів кримінального процесу;
- 4) норми, що регулюють слідчі(судові) та інші процесуальні дії із збирання і перевірки доказів;
- 5) норми, які встановлюють підстави, а також порядок прийняття та обґрунтування процесуальних рішень.

Доказове право вивчається **теорією доказів** як складовою частиною науки кримінального процесу, причому не тільки в його статичності, а й у динаміці, історичному розвитку, в застосуванні на практиці як у нашій країні, так і в зарубіжних країнах.

Теорія доказів поділяється на частини:

- 1) загальну (принципи доказового права, поняття доказів, їх властивості і класифікацію, предмет і межі доказування, сутність і структуру доказування);
- 2) особливу (досліджує окремі види доказів і специфіку їх процесуального формування).

Розглянемо тепер кожний з елементів доказування.

1. Збирання доказів і їх процесуальних джерел — це врегульована КПК діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокуро-

ра, судді і суду із виявлення і фіксації в процесуальних документах і додатках до них матеріальних та ідеальних слідів злочину або іншої події як доказової інформації. Збираються докази здебільшого в стадії досудового розслідування, але і суд може, за власною ініціативою або за клопотанням учасників процесу доповнювати матеріали досудового слідства або дізнання, викликаючи нових свідків, призначаючи експертизу тощо.

Стаття 66 КПК України встановлює, що збирання доказів здійснюється шляхом виклику осіб як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян надання предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій, вимагати від банків інформацію, яка містить банківську таємницю щодо юридичних та фізичних осіб, у порядку та обсязі, встановлених Законом України “Про банки і банківську діяльність”. Виконання цих вимог є обов’язковим для всіх громадян, підприємств, установ і організацій.

Докази можуть бути подані підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, обвинувачем, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їх представниками, а також будь-якими громадянами, підприємствами, установами і організаціями.

Способами збирання доказів та їх процесуальних джерел є:

- проведення слідчих дій;
- призначення ревізій, перевірок, досліджень;
- витребування необхідних даних та документів;
- прийняття предметів і документів;
- фіксація фактичних даних у ході проведення оперативно-розшукових заходів.

2. Перевірка доказів.

Всі зібрані докази в справі підлягають всебічній і об’єктивній перевірці особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором і судом. Докази перевіряються шляхом аналізу, зіставлення з іншими доказами та їх джерелами, проведенням повторних або нових слідчих і судових дій. Так, при аналізі показань свідка з’ясовується,

чи правильно він сприйняв описувану ним подію, чи нема суперечностей в його показаннях. Одночасно ці показання зіставляються, наприклад, з показаннями обвинуваченого і, в разі виявлення суперечностей між ними, слідчий для усунення цього може поставити їм додаткові запитання або провести очну ставку.

Перевірка доказів провадиться для з'ясування питання про їх доброякісність. При цьому слід мати на увазі, що перевірка доказів тісно пов'язана з їх виявленням і закріпленням і, що по суті, всі ці елементи доказування невідривні один від одного.

Перевірка доказів і їх процесуальних джерел передує їх оцінці і є необхідною передмовою останньої. Основна відмінність перевірки та оцінки полягає в тому, що перша здійснюється як за допомогою практичних дій, так і логічним шляхом, за допомогою лише розумової діяльності, друга ж винятково розумовою діяльністю.

3. Оцінка доказів. Оцінити докази — означає з'ясувати їх переконливість, силу та придатність бути підставою для висновків у справі.

Оцінка доказів означає, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин в їх сукупності, керуючись законом.

Внутрішнє переконання — це впевненість, що склалася у судді, прокурора, слідчого і особи, яка провадить дізнання, в тому, що ними дано правильну оцінку всіх наявних у справі засобів доказування і всіх встановлених у справі фактів, і що правильним є отриманий таким шляхом висновок з усіх питань, які виникли в кримінальній справі, що розслідується і розглядається.

При оцінці доказів суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, повинні керуватися законом. Це означає, що як сама оцінка, так і збирання та перевірка доказів повинні відбуватися в порядку і умовах, передбачених процесуальним законом.

Внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді — це не тільки метод оцінки ними доказів, але й результат цієї оцінки, її підсумок.

Критерії оцінки доказів та їх процесуальних джерел:

- 1. Належність доказів** визначається їх придатністю для встановлення наявності чи відсутності обставин, які входять до предмета доказування у кримінальній справі, конкретизованого кримінальним законом, а також інших обставин, які мають у даній справі характер допоміжних або супутніх стосовно предмета доказування.
- 2. Достовірність доказів** означає, що вони правильно, адекватно відображають матеріальні і нематеріальні сліди.
- 3. Допустимість доказів** визначається законністю джерела, умов і способів їх одержання.
- 4. Достатніми вважаються докази**, коли в своїй сукупності дають можливість установити всі передбачені законом обставини справи на тому рівні знання про них, який необхідний для прийняття правильного рішення при провадженні у кримінальній справі.

Предмет доказування — це коло обставин, що підлягають дослідженню і встановленню у конкретній кримінальній справі з метою її правильного вирішення.

На практиці зустрічаються дві типові помилки у визначенні предмета доказування. Помилка, яка полягає в тому, що не досліджуються суттєві для справи обставини, призводить до того, що вони залишаються взагалі поза увагою, органів розслідування і суду, і справа вирішується неправильно. Нез'ясування суттєвих обставин справи може призвести до того, що висновки органів досудового розслідування будуть ґрунтовані не на доказах, а на припущеннях, що потягне за собою помилкові рішення. Прогалини в дослідженні суттєвих обставин кримінальної справи призводять до неповноти досудового розслідування чи судового слідства, до судових помилок. Закон передбачає як одну з підстав до відміни чи зміни вироку — односторонність чи неповноту дізнання та досудового слідства.

Друга помилка в з'ясуванні предмета доказування полягає в надмірному розширенні кола обставин, які досліджуються у справі.

Це призводить до уповільнення досудового та судового слідства, захаращування справи зайвими, не суттєвими для неї матеріалами.

В основі з'ясування предмета доказування у кожній кримінальній справі лежать норми матеріального кримінального закону та конкретні обставини справи.

Стаття 64 КПК України встановлює, що при провадженні кримінальної справи доказуванню підлягають:

- подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);
- винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину;
- обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують відповідальність;
- характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння;
- причини і умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК України).

Деякі особливості має предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх (ст. 433 КПК України), у справах про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 417 КПК України) і у справах про протокольну форму досудової підготовки матеріалів (ст. 426 КПК України).

Підлягають встановленню обставини, які дозволяють кваліфікувати обвинувачення за відповідною статтею КК України, відмежувати його від суміжних складів, коли таке розмежування здійснюється за ознаками об'єктивної сторони, складу або об'єкта злочинного посягання.

Винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину. Слід встановити, чи скоїв обвинувачений діяння, яке вмінюється йому в вину; прізвище обвинуваченого, його ім'я та по-батькові, рік та місце народження, національність, освіту та інші дані про нього, які дозволяють безперечно завірити його особу.

Коли вже доказаний факт вчинення діяння конкретною особою, необхідно з'ясувати, чи діяла вона при цьому умисно чи необережно, яка форма умислу та необережності.

Важливе кримінально-процесуальне значення мають мотиви і мета злочину. Тому їх наявність, конкретний зміст і направленість повинні бути неодмінно доказані.

У випадках, коли за обставинами справи виникають сумніви в психічному стані обвинуваченого, в його здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними, підлягає доказуванню його осудність.

В предмет доказування можуть входити обставини, які мають значення для вирішення справи; обставини, що відносяться до особи обвинуваченого, наприклад, факт досягання обвинуваченим віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності (16 років, а по деяких злочинах — 14 років), факт, що обвинувачений є посадовою особою, тощо.

Обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують відповідальність.

Статті 66—67 КК України передбачають ряд обставин, що пом'якшують та обтяжують відповідальність обвинуваченого. Одні з них характеризують особливості злочину (його об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину), інші — наслідки злочину. Всі вони мають суттєве значення для правильного вирішення справи, для визначення ступеня і характеру відповідальності. Тому вони обов'язково підлягають доказуванню.

Не менш суттєвими для справи є обставини, які характеризують особу обвинуваченого. Вони можуть співпадати з обставинами, передбаченими ст. ст. 66—67 КК України. Але в багатьох випадках вони можуть включати більш широке коло обставин, які в своїй сукупності характеризують обвинуваченого як особистість (його поведінка в побуті, в колективі; ставлення до праці, наявність у нього нагород, почесних звань, стягнень тощо).

Характер і розмір шкоди, завданої злочинцем і розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Ці обставини можуть впливати на кваліфікацію злочину або на міру покарання. В таких випадках вони підлягають встановленню разом з іншими кваліфікуючими обставинами або обставинами, які впливають на ступінь і характер відповідальності винного. Іноді ці обставини набувають самостійного значення, оскільки їх встановлення може служити основою для відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем. У вказаному випадку вони складають самостійний елемент предмета доказування.

Причини та умови, які сприяли вчиненню злочину.

Часто вони можуть вплинути на ступінь та характер відповідальності, мають суттєве значення для правильного вирішення справи і підлягають доказуванню у звичайному порядку. Невстановлення їх може потягнути відміну вироку і направлення справи на додаткове розслідування. Їх виявлення може бути необхідне також для проведення профілактичних заходів та застосування заходів боротьби зі злочинністю.

Межа доказування — це необхідна і достатня сукупність доказів, зібраних у справі, що забезпечує її правильне вирішення.

Під **межами доказування у кримінальному процесі** розуміють такий обсяг доказового матеріалу, який забезпечує надійне і достовірне встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування.

Правильно встановити межу доказування означає:

1) забезпечити з необхідною повнотою з'ясування обставин, що входять у предмет доказування;

2) використовувати для цієї мети тільки допустимі докази і тільки в обсязі, необхідному для достовірних висновків у справі.

Межі доказування обумовлені:

- особливостями вчинення і приховання злочинів;
- особливостями процесу доказування у конкретній кримінальній справі;
- іншими обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру.

2. Поняття доказів та їх джерел у кримінальному процесі.

Види джерел доказів

Поняття доказів та їх класифікація

Доказ – це логічна операція обґрунтування істинності якого-небудь судження за допомогою інших істинних і пов'язаних з ним суджень.

Доказ складається з трьох елементів:

1) тези (судження, істинність якого обґрунтовують у процесі аргументації);

2) аргументів (доводів або підстав доказу – це вихідні теоретичні чи фактичні положення, за допомогою яких обґрунтовують тезу);

3) демонстрації (це логічний зв'язок між аргументом і тезою).

Доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно-небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 65 КПК України).

Ці дані встановлюються :

- показаннями свідка;
- показаннями обвинуваченого;
- показаннями потерпілого;
- показаннями підозрюваного;
- висновком експерта;
- речовими доказами;
- протоколами слідчих і судових дій;

- протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів;
- іншими документами (ч. 2 ст. 65 КПК України).

Із наведеної норми закону видно, що важливим елементом доказів є фактичні дані, тобто інформація про обставини вчиненого злочину, який мав місце до провадження у кримінальній справі.

На жаль, закон не розкриває поняття “фактичні дані”, а в теорії кримінального процесу з цього питання немає єдиної точки зору. Одні автори вважають, що це тільки дані про факти минулого, інші відносять до них тільки факти, треті — як дані про факти, так і встановлені факти.

Факти — це об’єктивна реальність, яка існує незалежно від людини. Для того, щоб пізнати факт, необхідно сприйняти його безпосередньо або отримати про нього інформацію. Але, як ми вже зазначали, злочин — це подія минулого, яка в момент доказування вже не існує. Якщо ж слідчий або суддя самі сприймали подію, що розслідується або розглядається в суді, то вони стають свідками і їх участь у процесі як суб’єктів доказування виключається. Вони можуть безпосередньо сприймати лише ту інформацію про злочин, яка зберіглася у свідомості інших людей або на матеріальних об’єктах.

Таким чином, обставини, які мають значення для справи, пізнаються не за допомогою фактів реальної дійсності, а лише відомостей про них.

Особливістю кримінально-процесуальних доказів є єдність відомостей про факти та їх джерел: доказове значення можуть мати лише ті відомості, які отримані з перерахованих у законі джерел.

Фактичні дані повинні бути отримані тільки з процесуальних джерел, вичерпний перелік яких наведений нами вище і закріплений відповідно в законі (ч. 2 ст. 65 КПК). Ці джерела можуть бути усними (показання свідка, показання потерпілого), письмовими (висновок експерта, протоколи слідчих та судових дій) або ж речовими. Їх називають ще процесуальною формою, засобом передачі та зберігання фактичних даних.

Поняття доказів має два значення:

по-перше, докази — це ті факти, на підставі яких встановлюється злочин чи його відсутність, винність чи невинність тієї чи іншої особи у його вчиненні, а також інші обставини справи, від яких залежить ступінь відповідальності цієї особи;

по-друге, доказами є передбачені законом джерела, з яких слідство і суд отримують відомості про факти, що мають значення для справи і шляхом яких дані факти встановлюються.

Ці факти, що є доказами у справі, встановлюються за допомогою певних відомостей про них.

Так, підчистка і підробка в документах — висновком криміналістичної експертизи, спосіб життя обвинуваченого не на зароблені кошти — показаннями свідків тощо. Це передбачені законом як докази джерела відомостей про факти.

Доказ являє собою єдність фактичних даних (знання про предмет доказування чи інші обставини, що мають значення для справи) та законного джерела фактичних даних (усного, письмового чи речового), отриманого та процесуально оформленого в матеріалах справи у встановленому законом порядку.

Ці дані набувають доказового значення при дотриманні таких умов:

- 1) вони повинні належати до справи, мати значення для неї в силу того, що встановлюють або спростовують обставини, які підлягають доказуванню з метою правильного вирішення справи;
- 2) щоб ці фактичні дані виявлялися і закріплювалися тільки в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом.

Сутність цих вимог полягає в тому, щоб докази у кримінальній справі були зібрані уповноваженими на те посадовими особами чи органами держави (органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом), щоб ці особи і органи діяли в межах наданих їм законом повноважень, з дотриманням встановлених кримінально-процесу-

альним законом способів, порядку і форм. Якщо, наприклад, мова йде про показання свідка, потерпілого, обвинуваченого чи підозрюваного, то доказами вони можуть бути лише при умові отримання їх під час допиту, який повинен бути проведений в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством. Ті ж відомості, які зібрані без дотримання встановленого процесуального порядку (наприклад, в ході бесіди з відповідними особами і отриманні від них пояснень при адміністративному розслідуванні), не будуть служити доказами у кримінальній справі.

У кримінальному процесі **докази класифікуються за такими критеріями:**

1) за відношенням доказів до обставини, яка підлягає доказуванню, поділяються на:

- *прямі*, тобто ті, які безпосередньо вказують на цю обставину або ж на її відсутність, безпосередньо встановлюють або заперечують наявність події злочину і вчинення його обвинуваченим (наприклад, показання свідка, який бачив, як обвинувачений зірвав капелюх з голови потерпілого);
- *непрямі (побічні)*, тобто ті, які дозволяють встановити ті чи інші проміжні факти, на підставі яких встановлюються різні елементи головного факту (наприклад, показання свідка, який бачив у обвинуваченого речі, викрадені у потерпілого);

2) щодо обвинувачення, яке становить предмет розслідування і розгляду у певній справі, докази поділяються на :

- *обвинувальні*, тобто такі, які обґрунтовують, підтверджують обвинувачення, встановлюють наявність злочину і вчинення його обвинуваченим, а також обставини, які обтяжують його відповідальність;
- *виправдовувальні*, тобто такі, які спростовують або пом'якшують відповідальність обвинуваченого;

3) за джерелом одержання відомостей про факти, характером формування джерел доказів докази поділяються на:

- *первісні*, тобто докази, отримані з першоджерел (наприклад, показання свідка-очевидця);

- *похідні*, тобто такі, які не є першоджерелами, а, як мовиться, отримані з “других рук” (наприклад, відбитки слідів з місця події злочину);
- 4) *за способом формування поділяються на*:
  - *особисті*, тобто такі, які походять від людей (наприклад, показання свідка, потерпілого тощо);
  - *речові*, тобто такі, які є об’єктами злочинних дій; зняття злочину; предмети, які зберегли на собі сліди злочину.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ

Показання свідків (ст. ст. 68–71 КПК України)

Показання свідків — це усне повідомлення особи про обставини, які мають значення для кримінальної справи, про які їй стало відомо під час безпосереднього спостереження злочину, із слів інших осіб або документів і які надані слідчому або суду у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку.

Показання свідка є більш поширеним джерелом доказів.

Як свідок може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, які відносяться до справи (ч. 1 ст. 68 КПК).

Свідок може бути допитаний про обставини, які підлягають встановленню по даній справі, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його взаємовідносини з ними.

Свідок, як правило, особа, яка не зацікавлена в результатах справи, але під час перевірки та оцінки його показань слід враховувати обставини, які можуть вплинути на їх достовірність:

- умови формування показань;
- особливості особистості свідка;
- його відношення до справи та до учасників процесу.

У показаннях добросовісних свідків можуть мати місце помилки, на які могли вплинути умови сприйняття фактів, про які да-

ються показання (наприклад, дощ, погане освітлення, давність сприйняття події злочину тощо), а також суб'єктивні фактори – це поганий слух або зір тощо.

Окрім цього, свідок, не зважаючи те, що він попереджається про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України, може дати неправдиві показання з різних причин, наприклад, це може бути його особиста зацікавленість в засудженні певної особи, бажання приховати свої незаконні дії, які сприяли вчиненню злочину тощо.

Не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані (ч. 3 ст. 68 КПК).

Ми не будемо зупинятися на правах та обов'язках свідка, на переліку осіб, які не можуть бути допитані як свідки, оскільки ми вже детально зупинилися на цих питаннях, розглядаючи тему "Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності".

Оцінка показань свідка здійснюється у відповідності з загальними вимогами, передбаченими ст. 67 КПК України, і з урахуванням тих особливостей, які притаманні даному виду доказів.

Кримінально-процесуальний кодекс не встановлює вікових рамок для допиту осіб як свідків. Свідками можуть бути і малолітні. З якого віку допустимо допитувати дитину як свідка, залежить від її індивідуальних властивостей, від її розвитку, від характеру тих обставин, для з'ясування яких допитується свідок, тощо.

Однак при допиті малолітніх свідків та при оцінці їхніх показань необхідно враховувати особливості цих показань. При оцінці і перевірці показань малолітніх свідків завжди необхідно з'ясовувати і враховувати елемент фантазії в розкритті фактів та можливість навіювання того, чого не було, з боку осіб, які зацікавлені у справі (зокрема, батьків дитини). Без цього неможливо правильно оцінити показання малолітнього свідка.

У той же час малолітні свідки бувають дуже спостережливі, вони навіть помічають таку дрібницю, на яку дорослий міг не звернути увагу.

Таким чином, показання малолітніх свідків у деяких випадках мають велике значення для правильного вирішення справи, але до

них повинно бути проявлено максимально критичне ставлення. Неповнолітній свідок (до 16 років) не несе кримінальної відповідальності за надання неправдивих показань, і це також повинно бути врахованим при оцінці його показань.

Допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом слідчого — віком до шістнадцяти років проводиться за правилами ст. 167 КПК в присутності педагога, а при необхідності — лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього (ч. 1 ст. 168 КПК).

Показання потерпілого (ст.72 КПК України)

Показання потерпілого — усне повідомлення особи, яке зроблене під час допиту та зафіксоване у встановленому законом порядку, про обставини злочину, яким їй заподіяна моральна, фізична або майнова шкода. За своєю процесуальною природою, предметом, особливостями формування та оцінки показання потерпілого близькі до показань свідка. Відповідно до цього допит потерпілого здійснюється в такому самому порядку, що й допит свідка.

Потерпілий, як і свідок, зобов'язаний давати правдиві показання і несе кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України.

Потерпілий може бути допитаний про обставини, які підлягають встановленню у цій справі, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його взаємовідносини з ними. Не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких невідоме (ч. 2 ст. 72 КПК).

Показання потерпілого оцінюються на тих самих підставах, що й показання свідків. При цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд шоразу повинні враховувати, що потерпілому злочином завдано певної шкоди і він у зв'язку з цим може бути зацікавлений у результатах справи і не досить об'єктивний при повідомленні відомостей, які стосуються цієї справи. Окрім того, слід враховувати, що з моменту закінчення досудового слідства потерпілому, на відміну від свідка, стають відомі всі матеріали справи.

Показання обвинуваченого (ст. 74 КПК України)

Показання обвинуваченого — це усне повідомлення особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про обставини, які мають значення для справи, зроблене під час допиту та зафіксоване у встановленому законом порядку.

На відміну від свідка, який зобов'язаний давати показання, обвинувачений має право, але не зобов'язаний, давати показання, і його ні за яких умов не можна до цього змушувати (ст. 22 ч. 3 КПК України). Обвинуваченого не можна притягти до кримінальної відповідальності ні за відмову від показань, ні за явно неправдиві показання. Тому, якщо навіть буде встановлено явну неправдивість показань обвинуваченого, він за це кримінальної відповідальності нести не може.

Даючи показання, обвинувачений або повідомляє, що насправді вчинив певний злочин, або, навпаки, стверджує, що участі в цьому злочині не брав і до даного злочину непричетний. Відповідно до цього розрізняється два основні види показань обвинуваченого: визнання вини і заперечення вини.

Показання обвинуваченого не завжди містять в собі тільки визнання або тільки заперечення вини. На практиці часто зустрічаються випадки, коли обвинувачений визнає пред'явлене йому обвинувачення правильним в одній його частині і неправильним в іншій. Наприклад, особа, яку обвинувачують в умисному вбивстві, визнає себе винною в заподіянні смерті потерпілому, але твердить що вона вчинила це через необережність. В такому випадку показання обвинуваченого в одній своїй частині містять визнання, а в іншій — заперечення вини; іноді такі показання називають частковим визнанням обвинуваченим своєї вини.

Різновидами показань обвинуваченого є обмова, самообмова та алібі.

Обмова — це такі показання обвинуваченого, в яких він викриває (правдиво чи неправдиво) інших осіб у вчиненні інкримінованого йому або іншого злочину.

Щодо обмови діє положення: одна обмова, не підтверджена іншими об'єктивними доказами, не може служити підставою для обвинувачення.

Самообмовою є такі показання обвинуваченого, в яких він зізнається у вчиненні злочину, якого насправді не вчиняв, у більш тяжкому злочині, ніж вчинив у дійсності, або ж бере лише на себе всю вину за вчинений злочин, хоч у дійсності він є груповим.

Алібі – це твердження обвинуваченого про те, що він не міг бути виконавцем інкримінованого злочину, бо в момент його вчинення перебував в іншому місці.

Оцінка показань обвинуваченого відбувається на загальних підставах. Особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд, керуючись законом і правосвідомістю, оцінюють кожне показання обвинуваченого за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності (ст.67 КПК України).

Особливість показань обвинуваченого як засобу доказування полягає в тому, що воно походить від особи, безпосередньо заінтересованої в результатах справи. Тому кожне показання обвинуваченого має бути особливо уважно розглянуте і глибоко проаналізоване шляхом ретельного зіставлення його з усіма обставинами справи і з доказами, що є в справі. Це однаково стосується як тих показань, в яких обвинувачений заперечує свою вину, так і тих, де він визнає себе винним у вчиненні злочину.

Показання підозрюваного (ст. 73 КПК України)

Показання підозрюваного – це усне повідомлення особи, яка в установленому законом порядку була затримана органом дізнання або слідчим, а також особи, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.

Показання підозрюваного мають багато спільного з показаннями обвинуваченого:

- 1) це особисті докази;
- 2) усні показання;

3) процесуальні гарантії достовірності показань підозрюваного ті ж самі, що й для показань обвинуваченого;

4) показання підозрюваного є не тільки джерелом доказів, але й засобом захисту його законних інтересів.

Разом з тим, показання підозрюваного відрізняються від показань обвинуваченого за суб'єктом, предметом та значенням показань. Оцінка показань підозрюваного проводиться у відповідності з вимогами ст. 67 КПК України з урахуванням особливостей, які відносяться до цього виду доказів.

Висновок експерта(ст. ст. 75–77 КПК України)

Висновок експерта — це письмові відповіді особи, яка має необхідні спеціальні знання в науці, техніці, мистецтві або ремеслі на питання, які поставлені перед нею органом досудового розслідування, прокурором чи судом при призначенні експертизи.

У відповідності з законом, експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання (ч. 1 ст. 75 КПК).

Як експерт може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань. Питання, які ставляться експертові, і його висновок за ними не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

У деяких випадках проведення експертизи є обов'язковим (ст. 76 КПК України):

- для встановлення причин смерті;
- для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;
- для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;
- для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені ст. 155 КК України;
- для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кри-

мінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Експертизу проводить експерт, як правило, одноособово, дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. У разі необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо.

Експертиза, яка проводиться декількома експертами однієї спеціальності, називається **комісійною**.

Експертиза, в провадженні якої беруть участь декілька експертів різних спеціальностей, називається **комплексною**. При провадженні комплексної експертизи кожний експерт проводить дослідження в межах своєї компетенції. За результатами дослідження складається спільний висновок. У випадку розбіжностей між експертами висновок оформлюється за правилами комісійної експертизи.

У відповідності зі ст. 77 КПК України експерти мають певні права та обов'язки,

Особа, яка призначена експертом, зобов'язана з'являтися за викликом і дати правильний висновок на поставлені запитання.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання експерт несе відповідальність відповідно за частиною 2 статті 185³ або статтею 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків – відповідно за ст. ст. 384, 385 КК України.

Права експерта:

- ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються експертизи;
- порушувати клопотання про представлення нових матеріалів, необхідних для надання висновку;
- з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або суду бути присутнім при провадженні допитів та інших слідчих дій і задавати особам, що допитуються, запитання, які стосуються експертизи;

– за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Оцінка висновку експерта проводиться у відповідності з вимогами ст. 67 КПК України.

У відповідності з законом висновок експерта не є обов'язковим для особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду (ч.4 ст.75 КПК України), але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

Коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена **повторна експертиза**, яка доручається іншому експертові або іншим експертам.

Якщо експертиза буде визнана неповною або не досить ясною, може бути призначена **додаткова експертиза**, яка доручається тому самому або іншому експертові.

Речові докази (ст. ст. 78–81 КПК України)

Речовими доказами є предмети, які були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і всі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності.

Не є речовими доказами зразки для порівняльного експертного дослідження, бо вони пов'язані не з розслідуваною подією, а з фактом розслідування, відіграють допоміжну роль при експертному дослідженні і є незамінними, на відміну від речових доказів.

Предмети, які можуть бути речовими доказами, виявляються при огляді місця події, обшуку, виїмці і провадженні деяких інших слідчих дій. Їх можуть також принести до слідчих, органів дізнання, прокурора чи суду підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та інші учасники процесу, будь-які громадяни.

Речові докази повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані, докладно описані в протоколі огляду і приєднані

до справи постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або ухвалою суду.

Речові докази зберігаються при справі, за винятком громіздких предметів, які зберігаються в органах дізнання, досудового слідства і в суді або передаються для зберігання відповідному підприємству, установі чи організації.

В окремих випадках речові докази можуть бути до вирішення справи в суді повернуті їх володільцям, якщо це можливо без шкоди для успішного провадження в справі.

Речові докази, які можуть швидко зіпсуватися і які не можуть бути повернуті володільцеві, негайно здаються відповідним державним або кооперативним організаціям для реалізації. Коли потім виникне необхідність у поверненні речових доказів, то організації, які їх одержали, повертають взамін такі самі речі або сплачують їх вартість за державними цінами, що існують в момент повернення.

Оцінка речового доказу полягає в тому, що особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд встановлюють силу, значення та переконливість тих відомостей, які здобуті шляхом огляду і дослідження даного предмета. Якщо речовий доказ піддавався експертизі, то оцінка його фактично зливається з оцінкою висновку експерта.

Речові докази зберігаються до набрання вироком законної сили або до закінчення строку оскарження постанови чи ухвали про закриття справи (ч. 1 ст. 80 КПК України).

Відповідно до ст. 81 КПК, питання про речові докази вирішується вироком, ухвалою чи постановою суду або постановою органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття справи, при цьому:

- 1) зняття злочину, що належать обвинуваченому, конфіскуються;
- 2) речі, вилучені з обігу, передаються відповідним установам або знищуються;
- 3) речі, які не мають ніякої цінності і не можуть бути використані, знищуються. У випадках, коли заінтересовані особи просять про це, можуть бути передані їм;
- 4) гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, передаються в доход держави;

5) гроші, цінності та інші речі, які були об'єктом злочинних дій, повертаються їх законним володільцям, а якщо їх не встановлено, то ці гроші, цінності та речі переходять у власність держави.

Спир про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується в порядку цивільного судочинства (ст. 81 КПК України).

Протоколи слідчих і судових дій (ст. 82 КПК України)

Протоколи слідчих і судових дій є джерелом доказів при додержанні двох умов:

- 1) якщо вони складені й оформлені в порядку, передбаченому КПК;
- 2) якщо в них підтверджуються обставини і факти, що мають значення для вирішення справи (ст. 82 КПК).

Протокол — це документ про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки (п. 20 ст. 32 КПК).

Цей вид джерел доказів має в собі відомості про факти, які безпосередньо виявлені та спостерігалися суб'єктом доказування під час проведення слідчих та судових дій, наприклад, під час огляду, освідування, виїмки, обшуку тощо.

Джерелом доказів є всі протоколи слідчих дій, крім допитів свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених, очних ставок, бо протоколи допитів і очних ставок є лише засобом фіксації показань цих осіб. Саме показання є джерелом доказів.

Що стосується протоколів судових дій, то тут маються на увазі протоколи судового засідання суду першої інстанції та апеляційного суду.

Перевірка і оцінка протоколів слідчих і судових дій, не зважаючи на те, що вони складені посадовими особами, здійснюється на тих самих підставах, що й усі інші види джерел доказів, оскільки не виключено, що в них можуть міститися перекручування, помилки та неточності.

Протокол слідчої дії зачитується всім особам, що брали участь у проведенні слідчої дії, при цьому їм роз'яснюється їх право роби-

ти зауваження. Зазначені особи можуть ознайомитися з протоколом особисто.

Вставки і поправки повинні бути застережені в протоколі перед підписами.

Протокол підписують: особа, яка провадила слідчу дію, поняті, якщо вони були присутні, та інші особи, які були присутні або брали участь у проведенні цієї дії.

До протоколу можуть бути додані фотознімки, матеріали звукозапису, кінозйомок, відеозапису, плани, схеми, зліпки та інші матеріали, які пояснюють його зміст.

Коли особа, що брала участь в проведенні слідчої дії, відмовиться підписати протокол, то це зазначається в протоколі і стверджується підписом особи, яка провадила слідчу дію.

Документи як джерела доказів (ст. 83 КПК)

Документи є джерелом доказів, якщо в них викладені або посвідчені обставини, які мають значення для кримінальної справи.

Щоб мати доказове значення, **документ повинен відповідати таким ознакам:**

- 1) відомості, які викладені в документі, повинні мати значення для справи;
- 2) зміст офіційного документа, який складається посадовою особою, державним органом, установою, повинен відповідати їх компетенції та мати необхідні реквізити (дату та місце складання, прізвище посадової особи, штамп, печатку та підпис);
- 3) документ, який виходить від громадянина, повинен мати відомості про нього та про джерело його обізнаності;
- 4) повинно бути відомо, яким чином документ з'явився у справі;
- 5) повинен бути дотриманий процесуальний порядок витребування та вилучення документа.

Документи як джерело доказів можуть бути:

- *офіційними* (довідки, характеристики, акти ревізії тощо), тобто повинні мати всі необхідні атрибути (дату, підписи, печатку);
- *неофіційними, особистими* (листи, телеграми, записки тощо).

У тих випадках, коли документи були, наприклад, знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину, були об'єктом злочинних дій, є продуктом злочинної діяльності, вони являють собою речові докази.

Під час оцінки завірених документів звертається увага на їх походження, наявність у посадових осіб або державних органів, організацій права на видачу відповідних документів, відповідність форми і змісту документа встановленим правилам.

Завірені документи можуть виходити і від громадян, якщо вони відповідають визначеним умовам складання і правильності їх змісту (договори, розписки, заповіти тощо).

Зазначені документи можуть видаватися державними органами, організаціями і носять офіційний характер (характеристики, протоколи зборів організацій тощо).

Документи цієї групи можуть надходити від громадян (листи, заяви, пояснення, в яких повідомляються відомості про обставини, які мають значення для справи).

Ці документи виникають поза кримінально-процесуальними правилами, які створюють певні гарантії отримання достовірних відомостей. Тому громадяни, від яких надходять ті чи інші документи, підлягають допиту з приводу обставин, повідомлених ними в документах.

Документи-докази зберігаються в матеріалах справи. Документи—речові докази підлягають огляду і приєднуються до справи окремою постановою або рішенням суду.

Оцінка допустимості інших документів допускає перевірку наявності оригіналу і реквізитів офіційних і особистих документів.

Встановлення достовірності документа здійснюється шляхом аналізу змісту документа і порівняння його з іншими доказами.

Протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів (ст. 82 КПК)

При характеристиці цього джерела доказів слід звернути увагу на такі важливі моменти:

- у чинному законодавстві про оперативно-розшукову діяльність відсутня окрема норма, яка б установлювала вичерпний перелік оперативно-розшукових заходів з розкриттям їх змісту та порядку їх здійснення. Оперативно-розшукові заходи лише в загальній формі вказані в ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, яка встановлює права підрозділів, що їх здійснюють. Вичерпний перелік цих заходів, їх зміст і порядок регламентований у відомчих нормативно-правових актах;
- у відповідності із ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” одні оперативно-розшукові заходи проводяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного підрозділу (наприклад, проникнення до житла чи іншого володіння особи; зняття інформації з каналів зв’язку тощо), а інші — за рішенням керівника оперативно-розшукового органу (наприклад, контрольна та оперативна закупівля товарів, предметів і речовин, у тому числі й заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування протиправних діянь тощо);
- відмінністю протоколу оперативно-розшукового заходу, про який вказує ч. 2 ст. 65 КПК, від зведення, довідки, рапорту є не лише визначення його як самостійного виду джерела фактичних даних у кримінальному процесі, а й те, що такий протокол за змістом повинен відрізнятися від вказаних оперативно-розшукових документів;
- КПК та законодавство про ОРД не містять спеціальних норм,

які б встановлювали вимоги до протоколів з відповідними додатками до них, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів і порядок їх складання та допущення до кримінального процесу. Виходячи з загальних вимог, які ставляться до доказів у кримінальному процесі, протоколи оперативно-розшукових заходів повинні відповідати тим вимогам, що й протоколи слідчих дій, за винятком того, що в ході оперативно-розшукових заходів не беруть участь поняті;

- відповідно до ст. 68 КПК органами досудового слідства, прокурором, судом можуть бути допитані як свідки всі особи, які проводили оперативно-розшукові заходи, складала й підписували протокол, і стосовно яких є дані, що їм відомі обставини, які мають відношення до справи, а також витребувані технічні засоби, пристрої, за допомогою яких фіксувалися ці фактичні дані;

З метою нерозголошення відомостей про осіб, які проводили оперативно-розшукові заходи та брали в них участь, до зазначених осіб слід застосовувати ті самі засоби захисту, що й до осіб, які підлягають захисту у кримінальному процесі (ст. 52³ КПК).

Література

1. *Бедняков Д.Н.* Непроцессуальная информация и расследование преступлений. — М, 1991.
2. *Бандурка А.М., Горбачев А.В.* Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. — К., 1994.
3. *Білоусов О.І., Земляна Т.Б., Смітієнко З.Д.* Теорія і практика оцінки доказів у кримінальному судочинстві. — Кіровоград, 1997.
4. *Доля Е.А.* Доказывание и оперативная работа по уголовным делам // Укрепление законности и борьба с преступностью в условиях формирования правового государства. — М., 1990. — С. 128—130.
5. *Експертиза в судовій практиці.* — К., 1993.
6. *Карнеева Л.М.* Доказательства в советском уголовном процессе. — Волгоград, 1988.
7. *Кац Ц.М.* Проблемы доказывания в суде первой инстанции. (Цели доказывания). — Саратов, 1978.
8. *Кипнис Н.М.* Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. — М., 1995.
9. *Костицький М.В.* Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. — К., 1990.
10. *Кримінальний процес України: Підручник/За ред. Ю.М. Грошевого.* — Харків, 2000.
11. *Курочка М.* Легалізація оперативно-розшукової діяльності у доказуванні // Право України. — 1999. — №10. — С. 34—36, 53.
12. *Ляш А.А.* Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса. — К., 1991.
13. *Михеенко М.М.* Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. — К., 1984.
14. *Нор В.Т.* Проблеми теорії і практики судових доказів. — Львів, 1978.
15. *Резник Г.М.* Внутреннее убеждение при оценке доказательств. — М., 1977.
16. *Сибилева Н.В.* Допустимость доказательств в советском уголовном процессе. — К., 1990.

17. *Стахівський С.М.* Гарантії достовірності показань свідка // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства: Міжвуз. зб. наукових праць.— К., 1993.— С. 149—154.
18. *Стахівський С.М.* Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі: Навчальний посібник.— К., 2001.
19. *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування.— К., 2005.
20. Теория доказательств в советском уголовном процессе.— М., 1973.
21. *Тертишник В.М., Слinsky С.В.* Теория доказательств.— Харьков, 1998.
22. *Шейфер С.А.* Собрание доказательств в советском уголовном процессе.— Саратов, 1986.
23. *Савонюк Р.Ю.* Доказування в досудовому слідстві: Навчальний посібник.— Сімферополь, 2003.
24. *Кравченко О.А.* Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.09.— Київ, 2003.
25. *Шепитько В.Ю.* Довідник слідчого.— Вид. 2-е перероб. та доп.— Київ, 2003.
26. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України: Навчальний посібник.— К., 2003.
27. *Удалова Л.Д.* Кримінально-процесуальний кодекс України з огляду на права і свободи людини та громадянина // Тижневий ІАО.— 2004.— № 24.
28. *Шпотаківська О.В.* Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.09.— К., 2005.

Контрольні запитання

1. Які види джерел доказів передбачає закон?
2. Хто може бути свідком у кримінальній справі?

3. В чому полягає сутність імунітету свідка?
4. Хто може бути експертом?
5. В яких випадках обов'язково призначається експертиза?
6. Які специфічні ознаки речового доказу?
7. Які види документів передбачає закон?

ТЕМА №6

Цивільний позов у кримінальному процесі

- 1. Поняття та значення цивільного позову в кримінальному процесі .*
- 2. Підстави, предмет і особливості доведення цивільного позову в кримінальній справі.*
- 3. Кримінально-процесуальні засоби забезпечення цивільного позову.*

1. Поняття та значення цивільного позову в кримінальному процесі

Завдання кримінального процесу полягають не тільки у призначенні покарання особі, яка вчинила злочин, але й в усуненні наслідків злочину, в тому числі пов'язаних з порушенням майнових прав громадян, підприємств, установ, які постраждали від вчинення злочину. Одним із засобів, що направлені на усунення злочинних наслідків у вигляді майнової шкоди, є *цивільний позов*.

Відповідно до вимог цивільного права шкода, заподіяна внаслідок порушення правовідносин, підлягає відшкодуванню у повному обсязі.

Крім цивільно-правового обов'язку здійснення відшкодування заподіяної злочином шкоди, правові системи багатьох країн також передбачають покладання на особу, винну у вчиненні злочину, обов'язку відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди на основі норм кримінально-процесуального права.

Відповідно до ст. 28 КПК України особа, яка зазнала шкоди від злочину, має право при провадженні у кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою.

Цивільний позов у кримінальному процесі — це вимога потерпілої особи, яка зазнала матеріальної (майнової) шкоди від злочину, її повноважного представника або в її інтересах прокурора до підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного або осіб, які несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, яка заявлена органу дізнання, слідчому, прокурору, судді (суду) у кримінальній справі до початку судового слідства.

Встановлена законом можливість сумісного розгляду цивільного позову разом з кримінальною справою обумовлена наявністю

юридичного факту, який лежить в основі притягнення особи як до кримінальної, так і до цивільно-правової відповідальності в тих випадках, коли злочином заподіяна майнова шкода.

Сумісний розгляд судом кримінальної справи та цивільного позову про відшкодування майнової шкоди, заподіяної злочином, створює ряд певних переваг, а саме:

- сприяє повноті, всебічності та об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи;
- прискорює процес відновлення порушених злочином майнових прав;
- сприяє більш повному та швидкому здійсненню доказування позову та встановленню осіб, які зобов'язані нести цивільно-правову відповідальність за його заподіяння;
- створює оптимальний процесуальний режим для суду та сторін;
- звільняє цивільного позивача та цивільного відповідача від сплати державного мита.

Слід ураховувати й ту обставину, що сумісний розгляд і вирішення цивільного позову та кримінальної справи обумовлені також і тим, що правильне та точне встановлення майнової шкоди має не тільки цивільно-правове, а й кримінально-правове значення, тому що в деяких випадках без цього не може бути вирішено питання про винуватість особи та розмір її покарання.

Так, у деяких категоріях кримінальних справ (наприклад, крадіжка) встановлення розміру майнової шкоди має значення для правильної кваліфікації діяння, а також для вирішення питання про наявність або відсутність складу злочину.

Закриття кримінальної справи з підстав, зазначених у статтях 7 і 7¹ КПК України, не звільняє особу від обов'язку відшкодувати в установленому законом порядку матеріальні збитки, завдані нею державним, громадським організаціям або громадянам.

Відсутність у літературі єдиного поняття щодо правової природи цивільного позову в кримінальному процесі породжує негативні наслідки як для законодавчої, так і для правознавчої практики.

Правова природа цивільного позову не однозначна, її можна розкрити лише шляхом комплексного аналізу матеріальної і проце-

суальної його сторони. Цивільний позов у кримінальному процесі має подвійну правову природу — матеріальну і процесуальну. За матеріальною природою він є цивільним в широкому розумінні цього терміна, а за процесуальною — кримінально-процесуальним. Його матеріальна природа визначається галуззю матеріального права, норми якого регулюють спірні матеріально-правові відносини, що виникли між позивачем і відповідачем, з якого перший виводить свою вимогу до другого; процесуальна — процесуальною формою, за допомогою якої приводиться в дію матеріально-правова вимога позивача. Оскільки ж позов про відшкодування заподіяного злочинном матеріального збитку пред'являється і розглядається в кримінальному процесі, то, природно, і процесуальна його природа може бути тільки кримінально-процесуальною.

2. Підстави, предмет і особливості доказування цивільного позову в кримінальній справі

Цивільний позов у кримінальній справі має два елементи: *предмет* та *підстави*.

Предметом цивільного позову в кримінальній справі може бути вимога з відшкодування збитку, завданого майну, і матеріального збитку, що виник через завдання шкоди особі.

Вимога про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, може бути пред'явлена як під час досудового слідства і дізнання, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства, обвинуваченому, підсудному чи іншій особі, яка несе матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого. Таку вимогу має право пред'явити не тільки особа, якій заподіяна шкода, але й прокурор, якщо цього вимагає охорона інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права (ч. 2 ст. 29 КПК України).

Відмова у позові в порядку цивільного судочинства позбавляє позивача права пред'являти той же позов у кримінальній справі.

Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальній справі, а також особа, цивільний позов якої залишився без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

Другий елемент цивільного позову — його **підстава**, яка являє собою сукупність фактичних юридично значущих обставин (юридичних фактів), з якими матеріальний закон пов'язує виникнення правовідносин між посадовими особами та особами, зобов'язаними його відшкодувати (обвинуваченим, цивільним відповідачем), і з яких позивач виводить свою матеріальну-правову вимогу. За загальним визнанням, *підставою цивільного позову в кримінальній справі*

є такі фактичні дані та юридичні факти:

- а) підстави цивільного позову;
- б) розмір цивільного позову;
- в) особа, якій злочином завдано матеріальних збитків;
- г) особа, яку може бути визнано цивільним позивачем;
- д) особа, яка несе матеріальну відповідальність за позовом;
- е) вина цивільного відповідача;
- є) вина потерпілого в сприянні виникненню чи збільшенню матеріальної шкоди;
- ж) майновий стан обвинуваченого;
- з) майновий стан цивільного відповідача (*Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України. – К., 2003. – С. 173*).

Основними умовами пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі є процесуальна праводієздатність позивача; підвідомчість позову суду; відсутність винесеного судом рішення за тією ж підставою та предметом позову; подання позовної заяви.

У випадку пред'явленою особою цивільного позову при наявності достатніх підстав слідчий, особа, яка провадить дізнання, прокурор або суддя виносять постанову, а суд – ухвалу про визнання її цивільним позивачем. Відмова про визнання цивільним позивачем може мати місце лише при відсутності зв'язку між заявленим позовом та злочином.

Доказування цивільного позову, що був заявлений у кримінальній справі, відбувається за правилами, встановленими кримінально-процесуальним законом. Це означає, що обов'язок доказування характеру та розміру шкоди, заподіяної злочином, лежить на органі, який веде розслідування в кримінальній справі.

Слід зазначити, що в наш час, на жаль, існує проблема відшкодування шкоди, завданої громадянам, злочинними діями обвинуваченого. Часто інтереси потерпілих залишаються незахищеними (наприклад, коли обвинувачений знаходиться в розшуку) і навіть тоді, коли злочинець встановлений, відшкодування шкоди розтягується на багато років. Лише створення в державі державного грошового фонду дозволить відшкодувати шкоду потерпілим вчасно.

Поряд із вимогами відшкодування матеріальної шкоди, цивільний позивач має право на відшкодування моральної шкоди.

3. Кримінально-процесуальні засоби забезпечення цивільного позову

При наявності достатніх даних про те, що злочином завдана матеріальна шкода або закладом охорони здоров'я понесені витрати на стаціонарне лікування потерпілого від злочину, орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову (ч. 1 ст. 29 КПК України).

Слідчий за клопотанням цивільного позивача або з своєї ініціативи зобов'язаний вжити заходів до забезпечення заявленого в кримінальній справі цивільного позову, а також можливого в майбутньому цивільного позову, склавши про це постанову (ч. 1 ст. 125 КПК України).

Забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна провадиться шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт.

Майно, на яке накладено арешт, описується і може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам до набрання вироком законної сили. Особи, яким передано майно, попереджуються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження.

Відповідно до ч. 1 та ч. 4 ст. 29 КПК України вжиття заходів до забезпечення цивільного позову, а також можливої конфіскації майна обвинуваченого — це не право, а обов'язок органу дізнання, слідчого та прокурора.

Під час забезпечення цивільного позову арешт накладається на майно, вартість якого відповідає розміру позову, який наданий.

Не підлягають описові предмети першої потреби, що використовуються особою, у якої проводиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до Кримінального кодексу України.

Арешт майна і передача його на зберігання оформляються протоколом, який підписується особою, що проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається підписаний цими особами опис переданого на зберігання майна. В опису повинні бути зазначені найменування описаних предметів, їх кількість, індивідуальні ознаки та оціночна вартість.

Для встановлення вартості описаного майна в необхідних випадках запрошується спеціаліст, який також підписує протокол і опис майна з його оцінкою.

Якщо орган дізнання або слідчий не прийняли заходів щодо забезпечення цивільного позову, то ці заходи можуть бути застосовані суддею (п. 7 ч. 1 ст. 253 КПК України).

При задоволенні цивільного позову суд до набрання вироком законної сили може постановити про вжиття заходів до забезпечення цивільного позову, якщо таких заходів не було вжито раніше (ст. 329 КПК України).

У разі закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю в діянні складу злочину або за недоведеністю участі особи у вчиненні злочину, а також у разі постановлення виправдовувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і вжити необхідних заходів до відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконних засудження, притягнення як обвинуваченого, затримання, застосування запобіжного заходу та у разі незаконного виконання призначеного покарання у випадках, коли кримінальний закон, який усуває караність діяння, набрав чинності.

Підстави і порядок відшкодування шкоди визначаються законодавством України, а саме Законом України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду” від 01.12.1994 р.

Кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину, стягуються судом при по-

становленні вироку за позовом закладу охорони здоров'я, органу Міністерства фінансів України або прокурора (ч. 1 ст. 93¹ КПК України).

У разі, коли при постановленні вироку рішення про відшкодування коштів, витрачених на стаціонарне лікування потерпілого, не було прийняте, стягнення їх провадиться в порядку цивільного судочинства за позовом осіб, зазначених у частині першій статті (ч. 3 ст. 93¹ КПК України).

Рішення по суті цивільного позову приймається судом за результатами судового розгляду. У мотивувальній частині вироку викладаються підстави для задоволення або відхилення цивільного позову, а також підстави для відшкодування матеріальних збитків у випадках, передбачених ч. 3 ст. 29 КПК України (ч. 8 ст. 334 КПК України).

Постановляючи обвинувальний вирок, суд, залежно від доведеності підстав і розміру цивільного позову, задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому (ч. 1 ст. 328 КПК України).

При виправданні підсудного через відсутність даних щодо його участі у вчиненні злочину або при відсутності події злочину суд відмовляє в цивільному позові (ч. 2 ст. 328 КПК України).

При виправданні підсудного за відсутністю в його діях складу злочину суд залишає позов без розгляду (ч. 3 ст. 328 КПК України).

Якщо суд у вироку відмовляє в задоволенні позову, то він не може бути заявлений у порядку цивільного судочинства.

При задоволенні цивільного позову суд зобов'язаний вказати у вироку розмір суми, яка підлягає стягненню, з кого ця сума повинна бути стягнута і на чию користь.

У відповідності з ч. 1 п. 7, п. 10 ст. 347 КПК цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники мають право подати апеляційну скаргу на вирок суду, лише в частині, що стосується вирішення позову.

Література

1. Конституція України.— К., 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар//За заг. редакцією Маляренка В.Т., Гончаренка В.Г.— К.: Форум, 2003.
3. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1978 р. № 8 (із змінами від 29 червня 1984 р. Та 4 червня 1993 р.).—Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України.— Ч. 2.— К., 1995.— С. 252—256.
4. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 вересня 1989р. № 3 (із змінами від 25 грудня 1992 р.) //Бюлетень законодавства і юридичної практики України.—К., 1995.— № 1.— С. 302—309.
5. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України.— Ч. 1.— К., 1995.— С. 31—37.
6. *Альперт С.А.* Защита в советском уголовном процессе прав и законных интересов лиц, понесших имущественный ущерб от преступления.— Харьков, 1984.
7. *Альперт С.А.* Субъекты уголовного процесса.— Харьков, 1997.— С. 47—51.
8. *Газетдинов Н.И.* Деятельность следователя по возмещению материального ущерба.— Казань, 1990.
9. *Гошовський М.І., Кучинська О.П.* Потерпілий у кримінально-му процесі України.— К., 1998.
10. *Гурвич М.А.* Учение об истре.— М., 1981.
11. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України.— К.: Юрінком Інтер.— 2003.

12. *Мазалов А.Г.* Гражданский иск в уголовном процессе. — М., 1977.

13. *Муравин А.Б.* Уголовный процесс. — Харьков: Одиссей. — 2000.

14. *Савицкий В.М.* Язык процессуального закона (вопросы терминологии). — М., 1987. — С. 191—204.

15. *Новицький І.В.* Цивільний позов в кримінальній справі та шляхи вирішення // Право України. — 2001. — № 2.

16. *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України: Підручник. — Київ, 2003.

17. *Клименко Я.О.* Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: Дис. канд. юр. наук: 12.00.09. — Київ, 2003.

Контрольні запитання

1. Що таке цивільний позов?
2. Хто є суб'єктами цивільного позову в кримінальному процесі?
3. Назвіть предмет та підстави для пред'явлення цивільного позову.

ЗАВДАННЯ

із загальної частини кримінального процесу

Ситуація 1.

Н., який обвинувачується у злісному хуліганстві, заявив клопотання про розгляд кримінальної справи відносно нього в закритому судовому засіданні, посилаючись на те, що він вчинив у нетверезому стані такі дії, за які йому соромно перед своїми дітьми та знайомими, котрі можуть бути присутніми на судовому процесі.

Чи підлягає це клопотання задоволенню?

Назвіть статті закону, на підставі яких слід приймати відповідне рішення.

Ситуація 2.

Апеляційний суд відмінив вирок у справі А. та його неповнолітнього співучасника Я., які притягалися до кримінальної відповідальності за вчинення крадіжки. Причиною відміни вироку суду першої інстанції є та обставина, що Я. не мав захисника на досудовому слідстві та в суді, хоча за законом його участь є обов'язковою.

Чи правильно вчинив суд?

Ситуація 3.

Військовослужбовець К. вчинив службовий злочин, коли проходив службу у військовій частині, яка знаходиться у відповідності з міжнародною угодою на території іншої держави. Кримінальна

справа після закінчення розслідування за місцем вчинення злочину направлена в один з військових судів України.

Якими законами слід керуватися органам розслідування та суду у цьому разі?

Ситуація 4.

Комендант гуртожитку Б. із метою боротьби з пияцтвом провів огляд особистих речей робітників, які проживали в цьому гуртожитку. Для участі в огляді він запросив прибиральницю Т. та працівника клубу Г. За відсутності робітників вони оглянули їхні речі, шафи, ліжка та склали відповідний акт, в якому вказали, що під час перевірки речей у тумбі З. була знайдена пляшка самогону, а у ліжку Т. – біля одного кілограма зелених головок маку. Цей документ підписали Б., Т., та Г.

Чи законні дії коменданта Б.?

Назвіть гарантії недоторканності житла громадян.

Ситуація 5.

Школярі однієї із шкіл Г., 14 років, та С., 15 років, за попередньою змовою вчинили у школі крадіжку деяких речей: вони вкрали пальто 3-х учнів, відеомагнітофон та радіоапаратуру. За клопотанням керівництва школи суд розглянув справу в актовому залі школи, де навчалися ці підсудні. На процесі були присутніми учні старших класів, вчителі та батьківський актив. Після завершення процесу обвинувальним вироком одна із газет опублікувала статтю кореспондента, в якій висвітлювався хід судового розгляду та недоліки у вихованні школярів.

Чи законно був проведений процес у даній справі?

Учому виражається принцип гласності у кримінальному процесі?

Ситуація 6.

К. на автомобілі приватного підприємства перевозив товари до магазину. Під час стоянки автомобіля на одній із вулиць А. разом з неповнолітнім С. (16 років) залізли до кузова автомобіля та вкрали два тюки трикотажних виробів, але через декілька хвилин були затримані.

Якими мають бути дії слідчого?

Ситуація 7.

Для участі в проведенні обшуку на квартирі у Л. слідчий запросив понятих, в тому числі і сусіда Л. пенсіонера Г.

Л. заявив, що він заперечує проти участі як понятого Г., оскільки останній дуже погано до нього ставиться. Окрім того, Л. не бажає, щоб хтось із сусідів “рився в його брудній білизні”.

Як повинен вчинити слідчий?

Перерахуйте тих, кому може бути заявлений відвід.

Ситуація 8.

Ф. затриманий за підозрою у розбійницькому нападі. Йому роз’яснене право мати захисника, після чого Ф. заявив, що хоче мати захисником свого двоюрідного брата – студента - юриста Є. Слідчий роз’яснив, що Є. на цьому етапі розслідування захисником у справі не може бути допущений.

Чи є правильним роз’яснення слідчого?

Хто може бути захисником у кримінальній справі?

Ситуація 9.

Неповнолітній Т. притягнений як обвинувачений. Під час висунення йому обвинувачення був присутнім запрошений слідчим захисник Б. Але Т. заявив, що не бажає, щоб у справі брав участь захисник, оскільки він ні в чому не винний і суд його виправдає. Розмовляти з захисником Т. відмовився.

Яке рішення належить прийняти слідчому в цій ситуації?

Ситуація 10.

У. зробив замах на згвалтування гр. О., але злочин йому вчинити не вдалося, оскільки він був затриманий громадянами, які знаходилися недалеко від місця вчинення злочину.

О. на допиті у слідчого заявила, що бажає брати участь у справі, щоб викрити У., який під час затримання стверджував, що вона є його знайомою. Під час вчинення замаху У. не спричинив О. ніяких тілесних ушкоджень.

Яке рішення слід прийняти в цій ситуації?

Хто і за якими підставами може бути визнаний потерпілим?

Ситуація 11.

К., коли вдома не було сім'ї Л., зламав замок, зайшов до квартири, зібрав цінні речі та хотів з ними вийти, але був затриманий у дверях хазяїном квартири Л. Всі речі були цілими. Порушена кримінальна справа, ведеться досудове слідство.

Чи може в цьому випадку хтось бути визнаний потерпілим ?

Ситуація 12.

У справі про вимагання слідчий приєднав магнітофонний запис переговорів одного з обвинувачених, який був зроблений оперативним шляхом за декілька днів до порушення кримінальної справи, про що вказано у довідці, яку підписав слідчий.

Чи може цей запис слугувати доказом для суду?

Ситуація 13.

Обвинувачений у зґвалтуванні гр. З. студент Х. винним себе не визнав і показав, що мав інтимні стосунки з З. за її згодою. Він заявив клопотання про виклик трьох свідків, які, начебто, можуть це підтвердити, а також розповісти про те, що З. легковажна дівчина і має стосунки з багатьма чоловіками.

Слідчий відхилив клопотання обвинуваченого, мотивуючи це тим, що свідки, яких назвав Х., про обставини справи нічого свідчити не можуть, а факти, які вони начебто можуть підтвердити, не мають значення для справи.

Дайте оцінку рішенню слідчого.

Ситуація 14.

О. разом з Д. у своїй квартирі вбили К. Під час вчинення злочину був присутнім брат О. — неповнолітній С. Викликаний на допит в якості свідка, С. заявив, що ніяких показань слідчому давати не буде, оскільки вважає, що всю відповідальність за злочин несе Д.

Як належить діяти слідчому ?

Чи можна притягти до відповідальності свідка в цьому випадку?

Ситуація 15.

І. обвинувачується у службовому злочині, у зв'язку з чим відносно нього обраний запобіжний захід — підписка про невиїзд. Повертаючись від слідчого, І. став очевидцем автомобільної аварії, пов'язаної з загибеллю людини.

У справі, порушеній за цим фактом, І. викликаний на допит.

Перед допитом від повідомив слідчого у цій справі, що обвинувачується у службовому злочині.

Оцініть процесуальне становище І. під час допиту у справі про ДТП.

Ситуація 16.

Під час розгляду справи за обвинуваченням Ш. в отриманні хабара від підпорядкованих йому робітників у суд були викликані Х. та Я., які засуджені за дачу хабара, в тому числі і Ш. Суду належить їх допитати про обставини, за яких Ш. отримував від них хабар.

В якості кого належить їх допитати?

Ситуація 17.

У зв'язку з самогубством міліція порушила та розслідує кримінальну справу. На місці вчинення злочину знайдена передсмертна записка, в якій пояснюються причини самогубства.

До числа яких джерел доказів слід віднести цей документ та як його треба зберігати?

Ситуація 18.

Слідчий розслідує кримінальну справу про вбивство водія таксі. Він допитав як підозрюваного іншого водія Т., який дав дуже незрозумілі та неконкретні показання щодо своєї участі у злочині. Під час допиту був застосований звукозапис показань підозрюваного.

До числа яких джерел доказів слід віднести фонограму допиту підозрюваного?

Ситуація 19.

П., знаходячись у нетверезому стані, зробив замах на вбивство, спричинивши потерпілому тілесні ушкодження. На допитах та очних ставках він показав, що своїх дій він не пам'ятає, оскільки був сильно на підпитку. На підставі цієї заяви слідчий призначив судово-психіатричну експертизу для встановлення психічного стану обвинуваченого у момент вчинення ним цього діяння.

Чи правильні дії слідчого?

У яких випадках призначається експертиза обов'язково?

Ситуація 20.

На місці знайдення трупа невідомого чоловіка були виявлені сліди ніг, взутих у резинові чоботи, а також сигарети "Ява". У процесі огляду місця події були виготовлені зліпки правої та лівої ніг та зроблено фотографування місця злочину і трупа з декількох точок. Сигарети та проби ґрунту були вилучені. Все це знайшло своє закріплення в протоколі огляду місця події, до якого були приєднані фотографії.

До яких джерел доказів слід віднести перераховані предмети та документи?

Навчальне видання

Л. Д. Удалова

**КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС УКРАЇНИ:
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА**

Навчальний посібник

Редактор *Вдовиченко Валентина Миколаївна*
Коректор *Кліменчук Євгенія Василівна*
Комп'ютерна верстка *Петриченко Валентин Володимирович*
Дизайн обкладинки *Куликов Максим В'ячеславович*

Підписано до друку 08.01.2005.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Newton С.
Умовн. друк. аркушів — 16,28. Обл.-вид. аркушів — 18,6.
Наклад 500 примір.
Замовлення № _____

Видавництво «Кондор»
Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.
03057, м. Київ, пров. Польовий, 6,
тел./факс (044) 456-60-82, 241-83-47